Йыһат Солтанов

ҮТКӘН ЙЫЛДАР МОҢО

(Аҡ шиғырҙа роман)

I
КИТАП

Һөйләйем мин фәҡәт булғанды —
Күрмештәрен туған халҡымдың...
Китапсынан.

Сәғәт һуҡты, ахыры, миңә лә —
Сәнкем-Биктимерҙә тыуып үҫкән,
йәш сағынан
"әсе тормош һурпаһы"н мул эскән,
ҡыу яланда һыуһауға күнеккән,
ҡарурманда Көн йөҙөн онотҡан,
силәкләп ҡойма ямғырҙа
күлдәксән йөрөгән,
туңдырып өргән буранда
өйөнә кермәгән,
яҙын боҙло ташҡындарға ҡойонған,
ҡырҡ сирләп, ҡырҡ тапҡыр һауыҡҡан,
ҡырҡ үлеп, ҡырҡ тапҡыр терелгән,
апрелдә гәрәбә бойҙайҙарын сәсеп,
августа алтын уңышын йыйнаған,
йәйгеһен
һөйәркәһен көткән кеүек һағынып
ямғыр көткән,
көҙөн болот араһынан
Ҡояш эҙләп күҙ талдырған,
иртүк тороп, хеҙмәткә тотонған,
кисен ятып, иртәһен уйлаған
ябай игенсе балаһына —
сәғәт һуҡты, ҡорос перо алып,
аҡ Көнгә һәм ҡара Төнгә мансып,
маңлайымды һыҙлатҡан уйҙарҙы,

йөрәгемдә тулатҡан моңдарҙы
аҡ юлдарға аҫыл алмас һымаҡ теҙеп һалырға,
дәфтәр биттәренә ҡайып яҙырға!

Егерме бер йыл буйына йөрөттө
башҡорт ере мине — йөктө күтәреп.
Яланаяҡ, сабата, итек кейеп,
йәйәү, һыбай, арба йә сана егеп,
ут-көндәрҙә, ҡараңғы төндәрҙә,
ҡанға мансып зәңгәр Күкте
шәфәҡ ҡалҡҡан кисәләрҙә,
йыр һәм илау кеүек моңло иртәләрҙә
муйыл баҡсаһындай хуш еҫ-әрәмәтле
һауаһына иҫереп,
шашҡын хистәр кисереп,
болоттарҙай туҙғыҡ уйҙарыма сумған көйөмсә,
уның оҙон юлдарын мин буйланым.

Килтерәләр ине юлдар
үҙем һымаҡ
хеҙмәт өсөн тыуып-тулап,
хеҙмәт менән көн күреүсе инсандарҙың өйөнә.
Үҙ өйөмдәй,
тартынмайса,
инеп йөрөнөм мин ул ыҙмаларға,
бер табынға ултырып, ихласланып
татлы йүкә балы менән сәй эстем
шул кешеләр менән бергә мин -- иркен;
һөйөклө туғаным булдылар
һәр береһе уларҙың.

Бишмәттәре
алтын менән ҡаймаланған түгел
был кемдәрҙең,
энциклопедиялағы
борма-һырма һүҙҙәр менән
улар һөйләшмәй, —
хәҡиҡәттәй аңлайышлы телмәрҙәре,
яҙғы Ҡояштай йылы һәм
йомарт асыла йөрәге.
Икмәк валсыҡтары ҡойолһа табынға,
улар уны
аҫыл таштар һымаҡ ҡәҙерләп сүпләйҙәр!
Ҡояш сыҡҡан саҡта:

“Уңыш килтер игендәргә!”
“Үçеш килтер тыуымдарға!”
“Тыныслыҡ бир илдәргә!” —
тип теләйҙәр...

Иген, иген!
Йәшәү эликсиры
тип атарға кәрәк булған һине!
Мендәр һымаҡ күпереп бешкән икмәк
ятһа табынға, кем теләп ултырмай,
Ҡояш кеүек һары карауайҙы
күкрәгенә терәп телгән саҡта
кем иң бай һәм
иң бәхетле итеп үҙен һанамай?!
Ашап торғас уңған күмәстең
бер-ике телемен,
беләктәрендә кем ҡеүәт-көс тоймай?!

Иген, иген!
Иген, тиеп, беҙҙең атайҙар
кулак баçыуҙарында бил бөккәндәр,
һәр ҡарышын изге башҡорт еренең
әсе тирҙәренә улар ҡандырған,
бураҙнаға төшкән һәр бер орлоҡто
йылы тынын өрөп улар шыттырған,
алтын нурға ҡойонған һәр башаҡты
үҙ ҡулдары менән һөйөп йыйнаған,
тик гәрәбә бойҙай һаҡлай алмаған
буралары уларҙың,
тәпәндәре йомшаҡ ҡамыр әсетеп кинәнмәгән...

Үткәндәрҙе мөмкинме һуң онотоу!.. —
Халыҡ хәтерендә ул мәңге,
мәңге ята юйылмайынса,
урт ялмаған дала һымаҡ ҡарайып...
Шул бошонҡо замандың бер киçәген
бурысланы һеҙгә ошо йөрәгем
һөйләп бирергә — билгеһеҙ бер ауылда
тыуып үçкән ябай-ялпы улына,
мин-ҡолона!

Йөгөм ауыр.
Таймам микән хәлдән,
күрә алмай осон юлымдың?!

Саң-тупраҡҡа күнеккән ҡытыршы
ҡулым игә алырмы икән һуң
уйҡайҙарымдың тос орлоғон,
түкмәй-сәсмәй, аҡыҡ ҡағыҙға?
Һүҙем-ынйыларым араһынан
таушалмағандарын табырға
тапҡырлыҡҡайҙарым етерме?..
Тәңрем ләкин быға килтерҙе —
сәғәт һуҡты!..

Беренсе бүлек

Эпиграф урынына

Борон заманда үлем
бик иркен йәшәгән, ти:
нимә килһә башына —
тотҡан да эшләгән, ти...

Унын баш-баштаҡлығын
көскә күтәргән донъя.
Тормош менән *Мөхәббәт*
кәңәш иткәндәр шунда:

> *“Ғүмер бирәбеҙ кешеләргә беҙ,*
> *һөйөү бирәбеҙ кешеләргә беҙ.*
> *Был донъяла тик икәү — һин дә мин*
> *хакимлыҡ ҡылырға тейешбеҙ!*
> *Әммә-тик Үлемдең ҡылығы*
> *беҙҙең аҡ хеҙмәттән күберәк.*
> *Ҡоротҡос ҡулдарын залимдың*
> *Шаҡарып ҡыҫҡартыу бик кәрәк!”*

Һәм икәү һүҙ ҡуйышҡан —
осратҡан һайын, тотоп,
ҡайыҙларға Үлемде,
һыу эскеһеҙ ҡаҡшатып.

Тап шул көндән һуң Үлем
тап булырға ҡурҡа, ти,
Тормошҡа, Мөхәббәткә!
Йәшеренеп юрта, ти

икеһенең артынан,
күләгәләй ҡалмайса...
Ләкин ҡара эштәрен
башҡара, ти, талмайса:

Тормош ғүмер тыуҙырһа,
әжәл сирен ҡуша, ти.
Мөхәббәт һөйөү бирһә,
ағыу бөркөп боҫа, ти...

Уңайлы һәр форсаттан
файҙаланырға әҙер,
икеһенең артынан
ҡалмай йөрөй ул хәҙер...

1

Аҙ йоҡлайҙар Сәнкем ауылында
алтын ҡауырыйлы әтәстәр...

Диңгеҙ артындағы илдәрҙән
килеп, Ҡояш үткер нурҙарын
йәмле Һаҡмар буйына тиртһә;
ҡара урманлы Билән тауҙың
ҡая-ҡутырлы таҙ түбәһендә
шаян шаңдаҡ уйнай башлаһа;
таң еленән һығылып-һығылып зифа
тирәктәр шауларға тотонһа;
яр ситендә талдар, әүешеп,
толомдарын һыуға мансыһа,
уяналар ҙа таң әтәстәре
һуҙып кикерүкләй башлайҙар,
әйтерһең дә, төндө тиҙерәк
ҡыуып ебәрергә теләйҙәр...

Таң әтәстәренән иртә тора
ярлы ҡыҙы һылыу Сәлимә,
зәңгәр таңда бай утарында
һыйыр һауа һәр саҡ Сәлимә.

Талған тәне һыҙлана ял һорап
һәм күҙҙәре ҡарыш йомола,

ә күңелен биләй бер уй ғына:
“Их, йоҡлайһы ине тағы ла...
тағы ла... тик бер сула ғына”...

Байғуралар мамыҡ түшәктә
теләгәнсә наҙланһын өсөн,
баш ҡалҡытып ятҡан урындан,
баллап хуш сәй эсһендәр өсөн,

аҡ ҡулдарын “ғәрле” хеҙмәткә
ҡағылдыртмай, бойороп, екереп,
илдең маңлай тире ашлаған
ләззәт емешен өҙһөндәр өсөн,

таң әтәстәренән иртә тора
ярлы ҡыҙы һылыу Сәлимә.
Таң йоҡоһон донъя йоҡлағанда,
һыйыр һауа байға Сәлимә...

Ҡамыш кеүек һомғол бармаҡтары
етеҙ һығылып уның йөрөйҙәр,
тик аҙаҡҡа табан арыйҙар,
ағас һымаҡ ҡатып әрнейҙәр:
таңғы сулала ул унлаған
һауынлыҡты үткәрә шул ҡулынан...

Малдарҙы ҡыҙ ҡыуалай көтөүгә,
ысыҡлы саф үләндәргә эҙ ярып.
Ҡурай уйнап көтөүсе олатай
тәбрик итә уның килеүен
тымыҡ таңды моңға тултырып,
әрәмәлә көндө ҡаршылаған
“сут-сут” һандуғасҡа ҡушылып...

Мүк ҡаплаған суйырға сүгәләп,
гүзәл ауаздарҙан шәрбәт эсә ҡыҙ;
туған тауҙар араһында тыуған
моңло көйҙәр һыға наҙлы йөрәген,
һынландырта көйҙәр тирбәлеүе
бала саҡтан әсе күргәнен.

...Уңдырышһыҙ яланғас ҡаяла
шытҡан ҡайын һымаҡ ул үҫте
яфа сигеп... Кесе йәштән үк

“нужа бабай” барҙы яғылып,
күләгәләй уға тағылып...

Баҫма бар тип баҫҡан һәр ерендә
лайҡау һаҙлыҡ ҡыҙҙы аңдыны,
аҙымҡайы һайын, астамаҡ
тәрән соҡор ятты һағынып.
Бәғеренә ҡатҡан хәсрәттәрҙе
һанай-һанай ҡатты тәкәттәре...

Ете йәштә, етәкләп ҡулынан,
абыстайға уны илттеләр:
“Изге ғилемдәрҙе өйрәнергә
ваҡыт етте, ҡыҙым”, — тинеләр.

Шул көн уға ыҙалы тормоштоң
башы булды... Ҡарт абыстайҙың
әйләнде ул бәләкәс ҡолона,
ҡарышыуһыҙ йомошсоһона;

ҡайҙа ҡушһа — шунда йүгерҙе,
нимә әйтһә — шуны килтерҙе,
ә кистәрен, һүкыр шәм алып,
изге сүрәләрҙе ятланы:
“Алла”, “ен” һәм “әүлиә”, “пәйғәмбәр”
тигән йөктө башына тупланы...

Бала йәнен ғәрипләгес үле
“ғилем”гә баш бирмәй, аҡылы
бесәй тырнағына эләккән
ҡарлуғастай ҡаты талпынды...

“Әсәйемдең бишек йырҙарынан
башлап отҡан телем барында
ниңә миңә ят ғәрәп теле?” — тип
һораны ул...
“Башҡорт һабансыһы
һөйләшкән тел ғилем өсөн түбән, —
тиеп уға яуап бирҙеләр. —
Был тел тау һәм урмандарҙа тыуған
һәм шунда уҡ үлер!” — тинеләр...

Өйрәнде ул шулай аң-белемде
ун икегә ҡәҙәр...

Һуңынан
“ғилем йорто”н ҡалдырып, яланға
сығып ките һары таң менән,
атай-әсәкәйе менән бергә
Көнгә янып урҙы игендәр,
ҡортҡаларҙың йыуан ҡорһағына
яңы май ҡатламы ҡундырып,
тиргә һыҙып аҡҡан йәшлеге
менән туған ерҙе һеңдереп...

Ғимыранға шунан ялланды
ун алтыла, булып көнләксө.
Байҙың күмәк һыйырҙарын һауып,
көн артынан шулай көн үтте...

Ҡурҡып япраҡ ярған саф сабыйлыҡ
атты күкрәп йәшлек сәскәһен,
һоҡландырғыс булып зифа буйы
һомғолланды, оҙон толомдары
ҡыуандырып ятты яурынға,
үбеү көтөп тығыҙ биттәре
алһыуланды... Көнгә күҙҙәре
уйсан хыял менән төбәлде...

Тәмле төштәр ҡыҙға күренделәр
хыялыйлап:
көслө һәм сибәр
егет баға уның күҙҙәренә,
утлы һулыш алып – тоҡанып,
ҡомһоҙ мөхәббәт менән янып...

“Һөйәм һине, һуштан яҙып һөйәм,
ҡулыңды бир, йөрәгеңде бир!” —
тип шыбырҙай егет ирендәре,
үртәп көләләр серле күҙҙәре,
тауышында — теләк һәм үтенеү,
һорау, саҡырыу, дәрт, талап итеү...

Һәм Сәлимә ҡулын тоташтыра,
имеш, мыҡты егет ҡулы менән...
Етәкләшеп тауға менә улар
ҡырағай кейектәрҙең эҙенән...

Әллә өндә, әллә төштә, әллә

хыял диңгеҙендә күрәләр:
юлдарына гөлдәр һибәләр
ҡылыс аҫкан хатта түрәләр:

“Хәйерле ҡыл! Бәхетле ҡыл!” — тиҙәр,
“Оҙон ғүмерле, татыу бул!” — тиҙәр,
дуҫ йылмая бәндәнең һәр бере,
уңыш байрамындағы шикелле...

Һоҡланалар тауҙың түбәһенән
киң донъяның матурлығына:
көмөш йылға, емешле урмандар,
бил тиңентен үләнле болондар,
иген һарылығы баҫыуҙарҙа,
ҡупшы өйҙәр йыйнаҡ ауылдарҙа
балҡып тора сағыу һүрәттәй,
мөхәббәтлеләрҙең алдарында...

Ҡулын һоноп әйтә егет уға:
“Бөтәһе лә һинеке бында!
Йәшә, ҡыуан, мәңге бул бәхетле,
тик һөй мине, тик мине ҡыума!”

Һәм ҡыуана ҡыҙ, һәм ләззәтләнә
һиҙелдертмәй килгән бәхеткә;
елгә ҡарыш шаярған зәп-зәңгәр
умырзаяларҙы ул ҡосаҡлай,
күлдәк итәген үрелеп үпкән
ҡусҡыл ҡыяҡтарҙы ул һыйпалай,
бар донъяны өнһөҙ туйҙырыусы
һутлы ерҙең услап тупрағын,
алма-ҡыҙыл биттәренә баҫа,
бүртек-тиртеү күкрәгенә ҡыҫа...

Хистәренең ҡылдарына сиртеп,
алсаҡ йөҙлө йәштәр йырлайҙар,
ялбыр ҡыуаҡтар артынан, көлөп,
хәйләкәр еңгәләр ҡарайҙар...

Ә күңелдә бер тамсы хафа юҡ:
әйтерһең дә, үҙе *Хәҙерәт*
һаҡлай уны фәкирлек ғәренән,
хан ҡыҙылай һөйөп, ҡәҙерләп...

2

Бер яҙғы таң уны һыуалғыста
тоташтырҙы бәхете менән:
Төштә түгел, өндә егете
килеп етте ҡыҙҙың эҙенән...

Яҙмыш үҙе беркетте икәүһен
яр ситенә: Ул ат һуғарырға
төштө бер мәл Сәлимә менән...
(Иркен Һаҡмар буйҙарына һуҡмаҡ
һис кемгә лә бит өҙөлмәгән!)

Ғәжәп матур әкиәт ине ул таң,
йәмле Һаҡмар аға ине тын,
һары "көсөк"ләгән күк талдарҙан
ысыҡ тамсыланы бал һыман.
Наҙлы йыуып шыма һыу биткәйен,
Күтәрелә ине аҡ томан
йылым-ҡаранынан йылғаның.
Әллә ҡайҙан ябырылған бәхет
әйләндерҙе башын уларҙың...

Янар ҡараштары менән генә
аңлаштылар икәү үҙ-ара —
ҡайнар күкрәктәге хис дауылын
ябай һүҙләп кем әйтә ала?!.

Изге тойғоларға тымыҡ һыуҙы
шаһит итеп оҙаҡ торҙолар,
ваҡыт туҡталғандай, офоҡ сите
алланыуын һиҙмәне улар...

Алды Харис тулы күнәктәрҙе —
аҡрын атлап ярҙан менделәр.
"Бәхет мәлен оҙағыраҡ ит!" — тип,
Тәңреһенән өнһөҙ үтенделәр...

Йөрәктәре типте ҡабаланып,
аяҡтары ашыҡмаһа ла.
...Билән тауҙың түбәһендә шаңдаҡ
алһыулана төштө тағы ла...

Саф, һалҡын ел йомшаҡ һыйпап үтте
үләндәрҙең ебәк сәстәрен,
аръяҡ туғайҙа бер моңло кәкүк
һананы кемдеңдер ғүмерен...

Һәм арғымаҡ — оҙон араларҙы
ҡыҫҡа итмеш егет йән дуҫы,
аңлағандай хәлен хужаһының,
йомшаҡ ҡына баҫып тын барҙы...

Тапты шулай ҡыҙҙы бәхет мәле
тормош ҡараңғыһы эсенән,
Көндө тойоп тәүгә йылмайҙы ул
май сәскәле сихри хис менән.

Бәғеркәйен киҫкән ҡара нужа
йыуылғандай булды ямғырға,
яҙ Ҡояшы менән балҡып тыуҙы
алдарында ялан һәм ҡырҙар,
сихырланы сихри моң-йырҙар...

Талға ҡунған һары һандуғастар
уға ғына тик һайранылар,
серҙәштәре яҡтырған йөҙөнә
ғәжәпләнеп һаҡ ҡаранылар...
Һәм мөхәббәт ялҡынына яттар
ҡул һалмаҫ, тип йән арбанылар...

Таң нурҙарын һалып иңдәренә,
һыуалғыҫҡа килде иркәһе,
тәүлек буйы тулышҡан хистәргә
ирек бирҙе улар шул мәлде.

Ярҙарынан урғылған ташҡындай
аҡты, ярһып, һөйөү һүҙҙәре,
йөрәктәре берегеп типкәндә
тоташтылар ал ирендәре...

Харис ҡулы тулҡынлы сәстәрен,
иркәләтеп, ҡыҙҙың һыйпаны.
Өмөт сағылтҡан уйсан күҙҙәрен
ҡомһоҙ үбеү менән ҡапланы...
Һаҡмар һыуы, аҡ тирәктәр генә
торҙо һынап ул наҙлауҙарҙы...

3

Ә был иртә беҙҙең Сәлимәгә
шат күрешеү өмөт иттертмәй...
Башын эйеп, йөрөй ул төшөнкө,
өмөтө өҙөлгән кешеләй:

элек алһыу йөҙө — етендәй аҡ,
эҫе йәш томалай күҙҙәрен,
“фекерҙәрем һүҙ булып донъяға
сыҡмаһын” тип, ҡыҫҡан тештәрен...

Ғимыран бай кисә “йотто” уны
ас бүреләй, убып күҙҙәре...
(“Һылыуһың да инде, һәй, гөлгенәм!
Йәш бисәм булырһың һингенәм!”).
Хихылданы... Ҡулдарын уйнатып,
ыумаҡ булды тиртеү күкрәген,
ялсылыҡҡа ҡыҙҙың хәләл тәнен,
аҡ намыҫын һатып алғандай,
яңы табыш артып елтерәне...

Ғәрлегенән ҡуҙ һымаҡ ҡыҙарып,
шомло уйҙар ҡыҙый уйланы.
Тар һикегә ауып аласыҡта
һулығып-һулығып оҙаҡ иланы
яңғыҙ ҡалып... Йыуатыу хаҡына
һис бер бәндә яҡын килмәне, —
бөтә донъя, бармаҡ төртөп уға,
көлә төҫлө ине был мәлде...

Һәм әйтә ҡыҙ бына һөйгәненә
үҙенең һәм уның хәсрәтен:
баш өҫтөндә һөмһөҙ ҡара болот
ҡуйырыуын.. Ғишыҡ-ғишрәтен
көл итергә афәт яҫҡыныуын,
ағыу бөркөп ғәйбәт йөрөүен,
ә төндәрен ауыр ҡара төштәр
баҫлыҡтырып, йәне өшөүен...

“Яусы килә, тиҙәр, Ғимырандан,
әйт, бәғерем, ни хәл итәйем?..

Аҫылынып үлеү артығыраҡ
ҡарттың ҡуйынынан! Башҡайым
ауырыуға һабышты күп уйлап,
тик һис фекер төйнәй алмайым...
Гүр ҡуйыны көтә микән әллә
йәшлегемде?!. Шулай аңлайым”...

Харис маңлайына был һыҡтауҙан
тәрән бураҙналар буйланы,
тимерләнеп утлы ирендәре
ҡыҫылдылар... Быҫҡып күҙҙәрҙә
ҡурҡыныслы осҡон уйнаны;
йоҙроҡ йомарланы егет, һуғып
ҡая емерергә иткәндәй,
көллө донъя шуны көткәндәй,
боғаҙынан сыҡты тәүге ҡат
“Мәңге булмаҫ улай!” — тигән ант...

“Сәлимәкәй, нығын, йый сабырлыҡ —
күҙҙәреңде илап бөтөрмә!
Ун ҡат үлһәм дә, мин юл ҡуймамын
мәсхәрәгә! Һинең хаҡыңа
мең тамуҡты әҙер үтергә!
Яуыз йәндең ҡулы киҫелер,
йәки йәнем фиҙа ителер!”

4

Ғимырандың малы, аҡсаһы күп,
“хужаһы” ул Сәнкем ауылының...
Ер ҡалтырай уның аҙымынан,
гөлдәр көйә уның асыуынан,

ул “аҡ” тиһә — бүтәндәр “аҡ” тиҙәр,
ул “күк” тиһә — бүтәндәр “күк” тиҙәр,
“земский түрә” уның ҡулын ҡыҫа,
ғүмер теләп мулла доға ҡыла.

Бөтәһе бар байҙың, тик маңлайын
бураҙналай яман фекерҙәр.
Шатланмай ул, әүәлгеләй ҡарап,
шығырым тулы келәттәренә,
йорттоң һыйлы мөлкәттәренә;

малдарының ишле ырыçы ла
күңелкәйен уның йыуатмай,
ҡапҡан ашы үтмәй тамағынан,
ҡара көйөп гелән йөрөй бай...

Йоҡо бирмәй уға, йәшеренеп
килгән ҡартлыҡ, фани донъяның
ләззәтенә кинәнеп ҡалғыһы
килә... Ләкин ике бисәһенең
икеһе тиң үтә туҙғандар,
Ғимыранға байлыҡ йыя-йыя,
таҡта һымаҡ ҡатып ҡалғандар...

Сәлимәгә төштө күҙе байҙың:
“Ах, был һылыу ниндәй пак, наҙлы!”
Таңғы ысыҡ һымаҡ саф баланы
упмаҡ булып бай ҡомһоҙланды
(көтмәгәндә боҙло ямғыр шулай
һуға иркә, шат ужымдарҙы...)

Тәңрегә ул иртәнге намаҙын
уҡыны, һай, шул көн бирелеп!
Йортһоҙ эткә аш сығарып һалды,
аруахтарҙың рухына, тиеп.

Донъяға ҡул һелтәгән изгеләй
ипле баçып муллаға килде
намаҙ бөткәс. Тәрән тойғоларын
бәйнә-бәйнә ул һөйләп бирҙе.

Гәпләштеләр яйлап дин хаҡында,
изгеләрҙе хәтерләнеләр,
хәйерселәй һуҙып ҡулдарын,
күктән именлек теләнеләр.

Тулы тәпән май һәм бер батман
бал эләккәс хәйергә, мулла
аҡ доғалар уҡып фатиха
бирҙе Ғимыранға йәш бисә
алып өсөнсөгә йәшнәргә,
кәйеф-сафа һөрөп йәшәргә...

Һәм бай сығып киткәс тә ул оҙаҡ
абыстайға маҡтап ултырҙы

уны... “Уңыш бир йәш кейәүгә!” — тип
изге теләккәйен теләне.
Бына шулай хөкөм ителде
Сәлимәнең ғүмер күләме...

Ошо көндән Харис күрмәне
йәнкиҫәген Һаҡмар буйында,
иртә һайын изге сулала
атын һуғарырға төшһә лә...
Елдәр өҙгән һары япраҡтай
китте осоп егет бәхете,
өмөт тойған йәш күңеленә
һағыш юшҡындары йәбеште...

Уйҙар, уйҙар осһоҙ-ҡырыйһыҙ
һағаланы уны һәр мәлде,
хафаларын тәрән быуаға
батырып та ҡасаһы килде...
Ун туғыҙ йәш ләкин тулғанда
ҡасып ҡына буламы инде...

5

Ә ауылда, күсеп өйҙән-өйгә,
шомло хәбәр йөрөй: «Ғимыран
Сәлимәгә яусы ебәргән”, —
тел ҡағалар...
“Йәнтимер балаһын
тота икән бикләп өйөндә
туйға саҡлым”, — тиҙәр... Хоҙай, ҡасан
бөтөр икән золом был ерҙә!

Кисәләрен, серле шәүләләй,
һағаланы егет, йәшертен,
Йәнтимерҙең ҡапҡа төбөндә
һөйгәненең сығыу мөҙҙәтен.

Тик тынғыһыҙ йөрәге уның
һуҡты бушҡа, булып сатнарҙай:
асылманы ҡапҡа... сыҡманы...
Ҡыҙырынып төнгө урамда,
ошондай уй егет уйланы:

“Көндәр, айҙар, йылдар үтә бара,
тыуалар һәм үләләр кешеләр,
атайҙарҙың “аһ!” орған юлына
балалары килеп төшәләр,
шул уҡ йыр һәм ыңғырашыу менән
шул “нужа һурпаһы”н эсәләр...

Тулыр микән сабырлыҡ тұҫтағы
был халыҡтың?!. Күпме түҙергә
мөмкин инде! Ҡанды һурыусы
һөлөктәрҙе ваҡыт иҙергә!
Үс ҡылысын башлап күтәрерлек
ир яралыр микән был ерҙә?!.

Үткән быуаттарҙа ирек илткән
бабаларҙың сәмен йәшәртеп,
елер ҡасан ҡыҙыу юрғалар,
далаларға йәшлек йәшнәтеп?..

Етһен, етһен хисаплашыу көнө,
атһын, атһын түҙмәй көткән таң,
иҫһен, иҫһен таҙартыу елдәре,
үҫһен, үҫһен туғанлыҡ гөлдәре —
шулар өсөн көрәш усағында
йәнем-тәнемде мин йәлләмәм!”

6

Сәнкем ауылы, күҙҙәрен тырнап,
таңғы йоҡоһонан уяна.
Мөрйәләрҙән төтөн тирәктәре
күккә терәлеп борғолана.

Аҡ ысыҡҡа сәңгеп аяҡтары,
көтөү ҡыуа әрһеҙ малайҙар;
ҡупшы көйәнтәләр иңгә һалып,
йәш килендәр һыуға баралар
(сыңғырлаша тәңкә-талирҙар) --
Һаҡмарҡайҙың сихәтле һыуҡайын
күнәктәргә һирпеп алырға...

Яҙмыш иртән нимә килтерәһен
Ай-Ҡояшҡа ҡарап әйтеүсе

сал олатай, ҡапҡа төбөнән,
Көндөң ҡалҡыныуын күҙәтте.

Ул күҙҙәре менән тотоп алды
Билән тауҙа сапҡан атлыны —
серле тойғоларын сәхрәлә
сыуалтырға сыҡҡан юлсыны:

күкрәгендә дөрләгән ялҡынды
елгә һуғып баҫмаҡ булғандай,
теҙгендәрен бушатып елә ул
Билән тауҙың таҙ түбәһенән,
саҡма сағып, осҡон-ут сәсрәй
саҡма тояҡтарҙың аҫтынан.

Күтәрелеп килгән ҡыҙыл Ҡояш
алһыу ҡанға буяп юлсыны,
саҡрымдарға һуҙып күләгәһен,
ялан яҫыһына ятҡыра,
тымыҡ һыулы көмөш күл бите --
ҡара шаршау һымаҡ томора:
атлы ҡалҡытһа ҡамсылы ҡулын —
күләгә-ҡул ҡалҡа шул тошта,
сөкөрәйеп батҡан өйҙәрҙе
ынтылғандай һелтәп ташларға...

Ел-дауылдай елә ир текәнән
һәм һикертә тәрән соҡорҙан.
Арғымағы сапҡыр һәм дыуамал,
әкиәттәге батыр атылай,
осҡон көлтәләре туҙҙырып
дағалары ташҡа саҡылдай,
тибендиһә — ерҙе тетрәтә,
бышҡырҙиһә — күкте күкрәтә...

Кем ул, кем ул — бүре һуҡмағынан,
ҡурҡмайынса, тура юл һала,
дуҫлашҡандай таштар менән, елеп,
тарлауыҡтар аша ырғыла,
ҡарурмандың ҡырағай тауышын
матур көйҙәй тыңлап ҡарғыла?..

Кем ул, кем ул — таң тишегенән
Билән тауға менгән йөрәкле,

мәжбүр иткән уны ошоға
башһыҙлыҡмы, әллә теләкме

ҡыйыулығы менән бар ғаләмде
шаҡ-ҡатырыр өсөн сәмләнгән?
Йә булмаһа, ерәнеп, мыҫҡыллап
көлөүеме керле замандан?..

Харис ине шашҡын был һыбайлы:
башын быраулаған уйҙарға
түҙә алмай, юрғаһын эйәрләп
зәңгәр таңдан юлға сыҡты ул,
таш һәм ағастарҙы серҙәш итеп
дөрләү тойғоларын саҡты ул...

Оҙаҡ, оҙаҡ талпынды шашынып,
ҡайҙа һуғылырға белмәҫтән.
Меҫкен атын күбеккә батырып
баш ҡараған яҡҡа саптырҙы,
ҡасҡан бәхетен юллағандай,
серле һуҡмаҡтарҙан ҡыҙырҙы,
килмәне тик көткән тыныслыҡ —
ярлы башын хафа ташлармы?..

Арғымағын ебәреп утларға,
йомшаҡ үләнгә ул һуҙылды
һәм сәскәнән-сәскәгә ҡанығып
осҡан бал ҡорттарын тыңланы.
Яуҙа ауып ҡалған һуғышсылай
ятты оҙаҡ, һис ҡыймылдамай.
Аты тыныс утланы янында,
һимеҙ кәрешкәне ялмалап.

Әле күтәрелеп, әле ҡайтҡан
диңгеҙ кимәлеләй, ярһыуҙар,
бер-беренә оҡшамаған хистәр
иҙҙе егетте... Төшөнкөлөк
томаланы рухын, эркелеп,
эйәренән ырғып ҡалмайса;
ҡатты йәне, тормош соҡоронан
сығыу юлын таба алмайса...

"Һинһеҙ йәшәп килгән фани донъя
йәшәй бирер һинһеҙ ары ла!

Бөтәһенә төкөр һәм башыңды
баш күтерләк эшкә бағышла!

Юлдарыңды дошман ҡаны менән
һуғар! Маһайған һарайҙарға
ут һал!.. Исемең, күк күкрәүеләй,
сүгәләтһен залим бәндәне!
Золом ҡылып күнгән йәндәрҙе!

Аяҡ баҫылмаған төбәктәрен
Уралыңдың ыҫтан-төйәк ит.
Ҡорбан эҙләп ауға оялһынан
осҡан ғорур тау бөркөтөләй,
юлдарға һәм ауылдарға ырғыл,
ҡан имеүсе һөләктәрҙе һыт!

Бошонма һис ғәйбәттәргә — айыу
ҡолаҡ һалмай себен сеңләүгә!
Иҫке ҙиратты тигеҙләп баҡса
ултыртҡанда һиңә һәр бәндә
екерһә лә, ағастар ҡалҡынып
гөл-баҡсаға шул ер әйләнгәс,
шул уҡ йәндәр шул уҡ тәңгәлдән
хозурланып атлап йөрөрҙәр
һәм ҙур рәхмәт һиңә әйтерҙәр...

Ә йәшлегең?!. Батша һалдаттары
эттәй итеп атып үлтерһә?
Эләгеп йә ажар жандармға,
төрмәләрҙә башың серерһә?

Йәшәп өлгөрмәҫтән харап ҡылыу
ғүмереңде — яҡшы булмаҫ бит!
Һин үлерһең, дошмандарың көлөр:
"Йәшәй белмәне был һармаҡ!" — тип...

Әйтһендәрсе! Башҡаҙығы ҡылып
ҡаҡһындарсы былдай һүҙҙәрҙе!
Әйләнәңдә ҡайнашҡан ағыулы
йыландарҙың аҙғын аҙауы

йәнең йәрәхәтләгәндә, көндәр,
айҙар буйы, һелкенмәйенсә,
йәнһеҙ тумар булып ятыуы —

оло хурлыҡ үҙе түгелме?!."

Елгә ҡыштырҙап, егеттең битен
ҡытыҡланы наҙлы тау гөлө,
хушбуй бөркөп көлдө наҙ теле --
мәжбүр итте, өҙөп уй сылбырын,
гүзәллеге менән һоҡланырға,
хуш еҫкәйен йотлоғоп һуларға...

Гөлдөң биле һындырылған ине
төньяҡ еленең зәһәренән,
яңы тамырҙар ебәреп ләкин
һауыҡкан ул ҡаты сиренән.

Ерҙең тәмле һутына кинәнеп,
Ҡояш нурҙарына йылмайып
ултыра гөл, уҙғынсыларға
мөлдөр-мөһәбәт тажын һуҙып...

Үпте егет уны бәбәгенән,
һылыу Сәлимәһен үпкәндәй,
иркәләп тә сикһеҙ яратып;
ҡанатланды егет йөрәге
яңы ниәт, яңы теләккә,
көс тойҙо ул ике беләктә
зар-быҒауын өҙә һуғырлыҡ!

Һәм атланды арғымағына.
Киң йылмайыу ятты тағы ла
ирендәренә, биҙәп йөҙөн.
Күккә осҡандай тойҙо үҙен.

"Буйһонмаҫҡа! Рух һындыртмаҫҡа!
Көрәшергә, еңеп сығырға!" —
тип һүҙ бирҙе егет үҙенә,
тура ҡарап яҙмыш күҙенә...

..Һуҡмаҡ буйлап төшә тауҙан һыбай,
баҫып йылтыр өҙәңгеләргә.
Бит остары баҙыҡ-ҡалҡыу уның,
әйтерһең дә, таштан юнылған.
Күҙҙәрендә йәшерен ут бысҡый —
хәтәр фекер унда йомолған...
....

Икенсе бүлек

1

Ниндәй халыҡ елә юлдарҙан,
толпарҙарын тиргә батырып?
Хәбәрселәр улар сабалар,
яңы хәбәр алып баралар
күрше ауылдарға осортоп:

— Тиҙҙән, күрелмәгән ҙур байрам
Сәнкем ауылында буласаҡ,
табындарҙа ҡымыҙ, асы бал
йылға һымаҡ ташып ағасаҡ,
йыр һәм ҡурай тауыштарынан
ауыл күге гөрләп торасаҡ,
егеттәрҙең ҡотороп бейеүен
иҙәндәр күтәрмәй һынасаҡ —
ишетегеҙ, кешеләр, тыңлағыҙ,
белмәнек, тип әйтер булмағыҙ!

— Көрәшселәр, салт йүгерөктәр,
уттай янғыр атсабыусылар,
ярыштарға әҙерләнегеҙ —
беренселектәрҙе дауларға,
аҫыл бирнәләрҙе яуларға!

— Гармунсылар, бармаҡ әһелен
арымаҫка күнектерегеҙ!
Тальянкағыҙ йәштәр йәненә
ут һәм ҡорос һипһен көйҙөрөп,
түңәрәккә тартып һәр кемде --
тыпырҙатһын сап-сал ҡәүемде!

— Ҡурайсылар, Һаҡмар буйынан
ҡырҡып алығыҙ төҙ ҡурайҙың
иң һылыуын! Ҡабып тартканда
таш иреһен уның шаңынан,
донъя моңон йыйған йырсылай
илаһын вә көлһөн был ҡурай!

...Асылалар ишек, тәҙрәләр,
ҡапҡаларҙан сығып йүгерәләр —
йәше, ҡарты, булып йоторҙай,
һөрәнсене һәрмәй һәм тыңлай:

— Батша балаһының тыуыуын
тамғалаған байрам түгел был,
иген уңышына арналып
самаланған байрам түгел был —
Ғимыран бай ала йәш бала
бисәлеккә — шуға туй була!..

Халыҡ мыжғый,
халыҡ ҡайнаша:
“Ха-ха-ха!
Ха-ха-ха!..
Булыр бына бер ҙур тамаша!”

Тау һәм урмандарға тарала:
“Урыҫ байыһа — сиркәү һала,
башҡорт байыһа — бисә ала,
ха-ха-ха!
Ха-ха-ха!..
Ғимыран бай йәш бисә ала!”

Ҡабаланып байҙар тоталар
һимеҙ һуғым көтөүҙәренән;
май еҫенә күмеп һауаны,
ялсылары ҡаҙы тултыра;
йүкә мискәләрҙә сәмле бал
әсетәләр күбекләндереп,
баллы сәк-сәктәр бешерәләр,
ҡарбаҙҙарға май төшөрәләр.
Йомарт бүләк көтөп еңгәйҙәр
килен төшөр көндө һанайҙар...

Ярлы йорттар иһә бер килеш
дауам итә фәҡир тормошон,
йөкмәгәндәй хоҙай ҡарғышын:
әҙәмдәре, тороп көн һайын,
урман, баҫыуҙарға тарала,
ҡабым икмәк көҫәп үткәрә
көнөн ир ҙә, сабый бала ла...

Тамсы һайын, эсә ҙур тамсы
ер-әсәкәй әҙәм тиренән,
ыңғырау һәм уфтау — тынмаҫ "йыр"
булып йөрөй ярлы эҙенән.
Ялпы-йәнгә хеҙмәт һаман шул
михнәт-яфа булып һанала...
Берҙәй -- сал да, сабый бала ла...

2

Сәлимәнең атаһына ялбарыуы

"Атаҡйым, һәләк итмә мине,
йыртҡыс тырнағына ташлама!
Ғәзиз башҡайымды ашама!
Килтергәстен был донъяға, ҡабат
тартып алма йәшәү хоҡуғын!
Буйлатмасы залим мутлығын!

Көн нурҙарын күрергә рөхсәт ит,
гөл еҫтәрен һуларға рөхсәт ит, —
ниңә мине язалайһың, атай,
һинең менән мин дуҫ инек бит?!.

Дуҫ инек бит һинең менән, атай,
иҫеңдәме минең бала саҡ?
Йөк атындай арып ҡайта инең
эштән һәр көн, ләкин йөҙөңдән
китмәй ине йылмайыу. Эйелеп
минең кескәй яҫтығыма һин
һорай торған инең: "Үҫәһеңме,
ҡыҙым?" — тиеп; ә мин: "Үҫәм!" — тип
әйтә инем... Сыулап шаярырға
башлай инек унан икәүләп,
дала аңҡый кейемдәреңдән,
тупраҡ аңҡый ҙур ҡулдарыңдан...

Бишенсе йыл?! Баяр утарҙары
ялҡын теле һуҙа башлағас
йөҙөң нисек яҡтырып йөрөнө!
Һәм — еңелеү, өмөттәр өҙөлөү...
ҡараңғы төн һәм ишек шаҡыу...

Наган болғап, мыйыҡлы яһилдар
әйттертергә һинән итәләр
башлыҡтарҙың исемен... Булмаһас,
аҡса тауы алға өйәләр,
ә һин, ғорур төкөрөп байлыҡҡа:
“Намыҫымды һатмайым иблескә,
әфәнде!” — тип яуап ҡайтарҙың.
Атай, атай, ниңә хәҙерен
туған ҡыҙыңды һин һатаһың?..

Иҫеңдәме, кисәләрен оҙон
әкиәттәр миңә һөйләүең?..
Йылғалай мул, тигеҙ аға ине
гәүһәр өндәр һинең ауыҙҙан;
тәпәш өйөбөҙ алтын һарайға
әүерелә ине хыялымда;
бәләләрҙән мине аралаусы
батырға һин әйләнә инең!
Һәм – еңеүсе Хаҡлыҡ яуында!

Әкиәттәрҙә һинең дейеүҙәрҙе
еңә ине һәр саҡ фәҡирҙәр,
ҡүрмештәре уларҙың яҡты көн,
бәхет менән ослана ине —
ниңә ҡыҙың йәшлеген, атайым,
томаларға гүргә теләйһең?!.
Ниңә малдай һатаһың мине?!”

Балаһының үкһеп илауҙары
өҙгәс йәнен, барҙы Йәнтимер
кәңәш итеп муллаға: “Нишләйем,
кире ҡағыу яҡшы булмаҫмы
байҙың нәфсеһен?” — тип һораны ул...
“Маңлайыңа яҙылған яҙмыштан
уҙмыш юҡ шул... — тине хәҙрәт. —
Аллаһы Тәғәлә бәйләп ҡуйғас
Ғимыранға ҡыҙың сәстәрен,
ҡаршыуы гөнаһ... Балға-майға
сумып йәшәр уның ҡарауы.
Теге донъяла ла йәннәткә
керер рухы изгеләр менән.
Ҡаршыуҙың арты ҡарыулы
(бурыстарың башыңдан ашҡан бит
һинең,

башың булһа, шул хаҡта ла уйлап
ҡарар инең"...)

3

Һәм Сәлимә бына ситлектәге
ҡошҡай һымаҡ бикле ултыра...
Эйәрсенһеҙ ишек алдына ла
сығармайҙар уны... Ҡалтырап
тапма тапҡан һымаҡ, көнөн көтә...
Туйҙы көҫәй бай шымсылары --
йәш башҡайын ашаусылары...

> *"Нишләй икән Харис, белә микән*
> *минең хәлде?.. Күреп әйтергә*
> *бер ауыҙ һүҙ мөмкинлек бирмәйҙәр...*
> *Тимер ситлектәге тутыйғоштай*
> *тилмерәмен ҡарап урамға,*
> *йылы һүҙкәй алып, йыуатырға*
> *әхирәттәрем йә килмәйҙәр...*
>
> *Моңдарым да үҙем... Йөрәгемдең*
> *яныуына түҙеү бик ауыр —*
> *серҙәремде кемгә һуң һөйләйем?!*
> *Ишетмәй ел минең զарҡайымды,*
> *һәм тоймай Ай минең янғанымды,*
> *ҡотолоуҙан өҙөп өмөтөмдө,*
> *Тәңренән тик әжәл теләйем..."*

Яңғыҙ үҙе интекте ул шулай
хәсрәттәрҙән йәнен талатып...
Күҙ йәштәре тамды тып та тып...
Минут һайын, минут үтә барҙы,
тик ҡайғыһы уның үтмәне,
яраланған йөрәге һулҡылдап
ҡанай торҙо... Тамсыланып тамған
йәштәренән күҙҙәре кипмәне...

Телһеҙ шаһит — кескәй турғай көн дә
ҡуна уның тар тәҙрәһенә.
Оҙаҡ, оҙаҡ текләп ултыра ҡош,
ҡымшаныуһыҙ, быяла үтә.
Ҡабаланып тышҡа саҡырғандай,

суҡышҡайы быяла сиртә...

Ҡоштоң өнһөҙ өндәшеүҙәренә
бәхетһеҙ ҡыҙ күптән күнекте.
Янар күҙ ҡарашын осраштырып
уның моңһоу ҡарауы менән,
тәүлек буйы йыйналған зарҙарын
йотлоғоп, йотлоғоп һөйләне:

“Бәләкәсем, бирһәң ине миңә
еңел-елпе ҡанаттарыңды, —
тар зинданды ҡалдырып, йыраҡҡа,
киң сәхрәгә осор инем мин,
гөл-сәскәләр менән аҫыл ҡоштар
араһында көн итер инем...

Ҡайҙа яҙ һәм мәңге гөлдәр гөлтләй —
шунда гиҙеп йөрөр инем мин,
яфаларҙы онотор инем,
йөрәгемде йылытыр инем,
таңды ҡотлап иҫкән елдәр генә
ил хәбәрен һөйләр ине миңә...

Әллә, дуҫҡай, онота алмам микән
киселгән бәхет мәлдәрен?..
Һүнеп барган усаҡ тоҡангандай
ҡараңгыла балкып яңынан,
хәтирәләр күңелем ҡылдарын
сиртер микән, иңрәтер микән?..

Кешеләрҙе һагынып, ҡабаттан
был тормошҡа ҡайтмаммы икән,
сәхрәләрҙең йәнһеҙ буш иркен
нәфрәтләнеп атмаммы икән?..”

Болоттарҙы шәфәҡ алһыуланы,
киске шау-шоу баҫты ауылды:
баҫыу улдарының бисәләре
һыйырҙарын өйгә әйҙәне
саң борҡотоп ҡайтҡан көтөүҙән...
Ҡауғаланды ҡапыл тын үҙән...

Имсәк теләп баҡырыштылар
бәйләп ҡуйылған йәш быҙауҙар,

кемдер ярҙы малайын, әсе
сыйнау менән урам ярһытып...

Бары тынды...
Алсаҡ йылмайып
Ай ҡалҡты тауҙар артынан.
Шәм алманы Сәлимә. Һалҡын Ай
нуры ғына төштө тәҙрәнән...

Бик һаҡ сиртте кемдер тәҙрәне:
“Ах ғәжәп ҡош, йәнә һинме был?
Ҡалдыр мине, ҡалдыр ғәмем менән!”
Ҡош түгел, ә әҙәм күләгәһе
ҡаҡ иҙәнгә һуҙылып ятты:
бала ҡулы, тал кеүек бөгөлөп,
ярыҡ үтә аҡ төргәк атты.

Алыҫлашты тәпәй тауыштары,
һалмағайып, баҡса артында.
Сәлимәнең ҡулы дерелдәне:
әйтерһең дә, йоҡа ҡағыҙ түгел,
тере ялҡын яна усында...

“Яҙмыш! Алып килгән хәбәркәйең
шатлыҡҡамы, әллә ҡайғыға?!.”

4

Харистың хаты

“Иҫәнмеһең, күҙ нурым! Был
хатты яҙам
яныуына йөрәгемдең
сыҙамауҙан.

Дошман беҙҙе айырырға
мәкерләнә,
башҡайҙарҙы ашарға тип
әҙерләнә...

Өмөтөңдө өҙмә, нык бул
тик һин, иркәм,

туйҙан алып ҡасасаҡмын
һине иртән!

Был эшкә тик дуҫ ҡыҙыңды
бағышландыр,
баҡсаға сыҡҡан тәҙрәңде
асыҡ ҡалдыр.

Мәжлес шауы менән халыҡ
болғанғанда,
бай: "Ирештем теләккә!" — тип
уйлағанда,

осортор беҙҙе ауылдан
сапҡыр аттар
һәм Мөхәббәт, юлдаш булып,
беҙҙе һаҡлар!

Бирешмә һәм ышанып көт
мине, иркәм,
таш яуһа ла килермен мин
һиңә иртән!"

Һуңы микән ни был меҫкен ҡыҙҙың
Ғазаптарҙан иҙелеүенең?..
Ишек шығырҙап асылған һайын,
ҡатилының көтөп инеүен,
йомғаҡ кеүек бөрөшә ине ул,
төн эсендә нисә ҡабат тертләп
уяна ла һаташыуҙарҙан,
һалҡын тиргә батып, таң атҡанын
күҙ йоммайса көтә торғайны,
текә ярҙан ташланып Һаҡмарға,
үлә ине фекерҙәрендә...
Һуңғы юлға ниәт ҡорғайны...
Шулай уҡ тиҙ аралар микән ни
яҙмыш уны ауыр бөтөүҙән?..
Арыны йән өҙөлөп көтөүҙән...

5

Сәлимәне кейәү ҡаршыһына
кейендерә әхирәттәре

һәм сеңләйҙәр көсләп бирелгән
бәхетһеҙ ҡыҙ бала хаҡында,
бөгөн уның йәшлегенең һуңғы
кисе янасағын һыҡтайҙар...
Ә ялсылар ишек һаҡлайҙар...

Сәлимәкәй тик һаңғырау хәҙер
ауаздарға... Уны зиһене
тарта ситкә. Сирендәргә сыҡҡан
тәҙрәнән алмайса күҙҙәрен,
ҡараңғынан көтә һаҡ һыҙғырыу,
Харисының көтә килеүен.
Йән дуҫҡайы Хәйерниса ғына
белә серҙе. Хәленән килгәнсе
тынысландыра ул Сәлимәне;
аңлаусан йылмайып: “Килер тиҙҙән,
шикләнмә!” — тип баға күҙенә...

Балаһының ҡайғыһынан янып
бөкөрәйгән меҫкен әсәһе
күҙ йәшенә сылатып яулығын
инеп-инеп сыға бүлмәгә.

Һалҡын ирендәре менән үбә
балаһының эҫе маңлайын
һәм мөйөшкә ҡарап: “Сабыр иткән
Хоҙай, һин дә сабыр ит”, — тиә...

Кейәү бүләге, тип кейҙертелгән
алтын беләҙекте һындырып
ырғытҡыһы килә Сәлимәнең
йөҙҙәренә... “Юҡ! Һис сабыр итмәм,
аждаһаны алығыҙ үҙегеҙ,
ә мин иһә бәғеремде көтәм!” —
тип әйткеһе килә асыу менән.
Тешләп ләкин ирендәрен түҙә,
ҡыҫып ләкин йөрәккәйен көтә...

Күрше өйҙә иһә туй -- ҡоҙалар
ҡымыҙ һәм бал эсеп дыу-ҡубалар,
ҡурайҡайҙан гөжләп моң ағыла.
Төн ҡуйыра... Ағастар ябына
сер япмаһын... Ике йөрәк көтә
ҡауышыуҙы, дерелдәп, шул төндә...

6

Никах мәжлесе

Ҡатырғанан — ҡатырғаһынаса
белә хәҙрәт изге Ҡөрьәнде...
Ен-бәрейҙең ҡара мәкеренән
доғалары һаҡлай һәр йәнде.

Тыуыр булһа бала мәхәлләлә,
хаҡ юлына уны баҫтыра,
ә донъянан китә икән бәндә —
йыназалап гүргә яҭкыра:
һәр хәлдә лә хәйер, тояҡланып,
таба һуҡмаҡ уның йортона...

Нисек төйнәй хаҡ никах төйөнөн!
Уның никахы ҡауыштырған
хәләл ефеттәр зыҡ-ҡубышҡанда,
һаҡалын йә сәсен йолҡошҡанда,
һыу һибеп тә айыра алмаҫһың!..
Шуға нисек хайран ҡалмаҫһың!..

“Тигеҙ” ғүмер шулай кисерерҙәр,
ҡаш аҫтынан ҡырын ҡарашып...
Сабырлығын юйған меҫкен бисә:
“Айырылам!” — тип баш күтәрһә,
яҙған ғаризаһы “онотолоп”
йылдар буйы ята мөфтиҙә,
хоҙай “йәлләп” ваҡытһыҙ бөгөлгән
ҡолон ала “теге донъя»ға —
төйнәй шулай төйөндө аға!..

Хәҙрәт бына Йәнтимер өйөндә
никах мәжлесендә ултыра...
Тиҫбетартып сәғәт тултыра.
Ебәк салманың аҡ кәбеҫтәһе
“ғалим” башын бөхтә сорнаған,
мөләйемлек, изгелек, рәхимлек
шәүләләре йөҙөн нурлаған...

Әйтерһең дә, йомортҡа баҫалар —
аяҡ бөкләп күбек мендәрҙә
ултыралар ҡунаҡтар, бөртөкләп
хәҙрәт ағай һипкән “энйе”не.

“Ҡайһындай шәп беҙҙең хәҙрәт!” — тиеп
Ғәжәпләнә һәр кем; үҙенә
күсерергә уның ҡиәфәтен,
хыялланып баға күҙенә...

Һимеҙ һурпа торғанда боҫланып,
ҡоҙаларҙың тарҡау зиһене —
бесәй һымаҡ морон йыйырып
еҫкәй улар майлы һауаны.

Ҡорһаҡтары менән тыңлайҙар
никах вәғәзен мут мулланың,
ласҡау көйгә һалынған аңланмаҫ
ғәрәп доғаһы әйләндерә
башҡайҙарын -- әфиүн төтөнө
мейеләргә, биғәйни, өрә...

Хәҙрәт иһә һала, һала ауҙы,
ысҡынмаҫлыҡ ҡылып ныҡ һала,
әйтерһең дә, йыйын ен-бәрейҙәр
тора янап өйгә тупһала...

Был йәтмәнең ҡурҡыныс ептәре
ғөрөф киндеренән иләнгән,
был йәтмәнең гер-батырмыстары
наҙанлығыбыҙҙан төйнәлгән,
был йәтмәне быуаттар буйына
хәйер ҡарғалары көйләгән...

Сәлимәнән һораманылар,
ризаһыңмы барырға, тиеп:
алмаштырҙы уны Низамый,
сәтин шаршау артына инеп...

Асы балдан тап тирмән ташы
һымаҡ тығырҙаһа ла башы,
“баш төҙәтеү” мәле етерен —
бер туҫтаҡ бал эсеп китерен
өмөт итеп, шәйләп көттө ул

шомло өйҙә йола үтеүен:

Хәҙрәт (майлы тауыш менән):

Алла ҡоло Ғимыран ризамы
Алла ҡоло Сәлимәгә хәләл
ефет һәм дә хужа булырға?

Ғимыран (һаҡалын һыпырып):

Риза.

Хәҙрәт (ҡаштарын емереп, шаршау яғына):

Алла ҡоло Сәлимә ризамы
Алла ҡоло Ғимыранға хәләл
ефет һәм өнһөҙ ҡол булырға?

Низамый (шаршау артынан бар көсөнә):

Риза! Риза! Бик риза!

Хәҙрәт:

Йә, бәйләһен сәстәрен йәштәрҙең,
оҙон ҡылһын ғүмерен йәрҙәрҙең,
татыу тормош, тигеҙ ҡартлыҡ бирһен
Аллаһы Тәғәлә. Амин.

Ҡоҙалар (бер ауаздан):

Амин!

Низамый (“махмур” башын сығарып):

Амин! Амин! Һә-ә-әй, башым!..
Ҡарасәле, хәҙрәт, бер туҫтаҡ бал
ҡойоп бирсе Аллаң ҡолона!
Уй башым! Уй йәнем!.. Бал ғына...

7

Теләк

Төнкәй, ҡараңғыраҡ бул,
йәшер ҡайыҡ-Айыңды —
егет тормош соҡорон
ашатларға йыйынды!

Никах туйы тулаған
Йәнтимерҙең йортона
килде, ҡуйып аттарын
артҡапҡаның артына...

Нимә икән һағалай
киләсәгендә уны?..
Уңһын, тиеп теләйек
тотҡан рәхимле юлы!

Дошманы танымаһын
йәрен алып ҡасҡанда,
аттары арымаһын
юлдар буйлап сапҡанда.

Ике йөрәк ҡауышып,
тигеҙ донъя көтһөндәр!
Бер-береһен бағышып,
етәкләшеп үтһендәр!

Ҡарамаға бәйләп эйәрле
ике атты, Харис, һаҡтабан,
әрем араһынан йүнәлде
Йәнтимерҙең өйөнә табан.

Унлы шәм йәлләмәй һары нур
ҡоя ине ишек алдына,
табын геүләй һәм иҫеректәр
үкерешә ине табында,
шәүләләре йыш-йыш салынып
китә ине ҡорған тәҙрәлә,
бейеүҙәрҙән һығыла һәм уфтай,
ҡалтырана ине ағас өй...

Табын йыры

...Һай, һай, һай,
йәшәһен Ғимыранбай!
Ҡама бүркең аҫыл икән,
кемдән тектерҙең, ағай?!

Ерҙе ябып йөрөгән
мал кемдеке, тиһәгеҙ,
күкте ярып баҡырған
мал кемдеке, тиһәгеҙ,

әйтеп һеҙгә бирәйем:
Ғимыранбайҙың малы ул,
Ғимыранбайҙың малы ул,
илгә ашҡан даны ул!

Һай, һай, һай,
йәшәһен Ғимыранбай!
Ҡама бүркең аҫыл икән,
кемдән тектерҙең, ағай?!

Ғимыранбай кейгән тун
тас ҡаманан торалыр,
Ғимыранбай әйткән һүҙ
ил ҡолағын боралыр,

Ғимыранбай аш һалһа —
Алтмыш ҡунаҡ туялыр,
Ғимыранбай таш алһа —
ер ҡалтырап ҡуялыр.

Һай, һай, һай,
йәшәһен Ғимыранбай!
Ҡама бүркең аҫыл икән,
кемдән тектерҙең, ағай?!

Ғимыранбайҙың келәте
лыҡа-тулы игендән,
ә йортоноң түбәһе —
дыңғырҙауыҡ тимерҙән.

Гөбөләре гөбөрҙәй
ҡызылдауыҡ ҡымыҙға,

мискәләре мөлдөрәй
семелдәүек сәм-балға.

Һай, һай, һай,
йәшәһен Ғимыранбай!
Ҡама бүркең аҫыл икән,
кемдән тектерҙең, ағай?!

Тәбрик итәбеҙ һине,
сын күңелдән, бай ағай,
оҙон ғүмер теләйбеҙ
шат йәшәргә, бай ағай.

Себен кеүек үрсеһен
мал-тыуарың, ҡош-ҡортоң,
бәлә-ҡаза күрмәһен
аш-һыуға йомарт йортоң.

Йәш кәләштең ҡуйынында
ләззәт татып һөр ғүмер.
Ожмахына кергәндә
ҡайғың булһын көл-күмер.

Тупылдатып уландар
үҫтерегеҙ бергәләп.
Тағы ла бер йәш кәләш
булһын һинең эргәлә!

Һай, һай, һай,
йәшәһен Ғимыранбай!
Ҡама бүркең аҫыл икән,
Үҙең дә аҫыл, ағай!

Тешен ҡыҫып, ҡойма артынан,
нәфрәтләнеп Харис күҙәтте
был һүрәтте... “Алып ҙур һуйыл,
селпәрәмә килтерһәң ине
табындарын!.. Өҙөп йырҙарын,
ҡоҙаларҙың һимеҙ битенә:
“Ашағыҙ!” — тип төкөрһәң ине!..” —
тип ярһыны, яныып эсенән,
ләкин ҡымтыны ирендәрен,
итте сабыр, ҡыҫып тештәрен...

Янҡапҡаны асып һаҡ керҙе
баҡсаға... Ҡыймылдап сирендәр
ҡул бирҙеләр, яңаҡтарынан
ҡалды үбеп япраҡ-ирендәр.

Ситкә ҡаушарып суҡ ботаҡтарҙы,
тын тәҙрәгә егет күҙ һирпте.
Йоҡоһонан тертләп уянғандай,
йөрәккәйе тынысһыҙ типте,
ҡом сүлеләй, тамағы кипте,
күҙ алдары ҡараңғыланды:
танһыҡ тәҙрә — *Уның* тәҙрәһе
асыҡ ине! *Ул* көтә ине!..

Дан Аллаға! — боҫоп һыҙғырыуын
ишеттеләр!.. Бүлмә төбөнән
яҡынлашты йәһәт Сәлимә һәм
серле төнгә ҡарап йылмайҙы...

“Күҙ нурҡайым, һағынысым минең,
килде бына өҙөлөп көткән мәл!” —
Йәһәт, йәһәт талпынды йәш йөрәк,
ҡолас йәйеп... Изге был әмәл!

Бына-бына ҡулдары уларҙың
беркей, ҡосоп, йәш йөрәктәрен,
бына-бына эҫе ирендәре
ялҡынлата хис-теләктәрен!

Көслө ҡулдарына алып ҡыҙҙы
тәҙрәнән ул тышҡа төшөрөр,
ярһыу аттарға менеп сабыуын
Төн күрер ҙә берәҙәк ел күрер!..

Хәҙер... Ах, ҡараңғы ҡыуаҡтарҙан
сыҡты боҫоп ике күләгә,
Аллаҡайым, ҡара ҡыуаҡтарҙан
сыҡты боҫоп ике күләгә!..

Күҫәк тотҡан ҡулдарын ашығып
күтәрҙеләр улар юғары,
Аллаҡайым, ҡулдарын ашығып
күтәрҙеләр улар юғары...

“Эһ!” итте лә Харис ауҙы ергә,
һуҙған ҡулын һуҙа алмайса,
ҡанға мансып ҡусҡыл үләндәрҙе,
әйтер һүҙен әйтә алмайса...

...Ә тәҙрәнән, бәрәс йөрәгенә
бысаҡ ҡаҙалғандай, йән биргес
ҡысҡырыуы сыҡты Сәлимәнең —
аккордланды шулай серле кис...

...Ниңә, ниңә, Алаһы Тәғәлә,
тормош, һөйөү ергә тыуҙырҙың?
Ниңә, ниңә, Аллаһы Тәғәлә,
ҡайғы, үлеү ергә тыуҙырҙың?

Йәнһеҙ матдәләреңде терелтеп,
етте көсөң *Кеше* итергә,
етмәне тик ҡөҙрәтең аҡ бәхет
һәр кешеңә бүлеп бирергә.

Ике йөрәккә мөхәббәт уты
дөрләтергә килде хәлеңдән,
ләкин бәхетле итеп уларҙы
ҡушырға килмәне ҡулыңдан!..

Өсөнсө бүлек

1

Батып барған ҡайыҡтан сорғолоп,
алыҫ ярға ҡарай һин йөҙҙөң,
ҡурҡынысլы һыу яланын тиҙ-тиҙ
артта ҡалдырырға тырышып,
ҡолас һайын ҡолас ташланың...

Бөттө көсөң аҡрынлап... һыу йоттоң...
Хәлһеҙлектән башың әйләнде...
Айҡал-сайҡал килмеш күк көмбәҙе
ҡара кейеҙ булып шәйләнде...
Ҡот осорғос фекер: “Бөттөм...” — саҡ-саҡ
өлгөрмәне алып йәнеңде...

Еңдең ләкин минутын шомлоҡтоң —
үтә һөйҙөң шул тормошто һин —
һуңғы ғәйрәтеңде һалып, ҡолас
һайын ҡолас үттең тулҡындар
тауы аша!.. Бына ләззәтләнеп
шыршаулығын ярҙың һәрмәнең!

Яҡты өмөт тоҡанды елһенгән
күҙҙәреңдә... Ах! — ошо мәлде
дошман ҡулы һуғып ысҡындырҙы
яр тырнаған бармаҡтарыңды...

Йәшәү менән бөтөү ҡапма-ҡаршы
төкәлешкән шул мәлдә, дуҫым,
ниндәй хистәр кисерер инең?!.

Һындырылған наҙлы гөлдәй ауҙы
бәхетһеҙ ҡыҙ, ҡағып йөрәге,
һәм ер түңкәрелде күҙ алдында
аҫты өҫкә килеп терәге...

Ҡыҙҙар үкһеп уға ташландылар,
һаҡ күтәреп йомшаҡ урынға
яткырҙылар... Хәйерниса йәһәт
һалҡын йылға һыуы бөркөнө
сынаяҡтай ағарған йөҙөнә,
Һаҡмарҡайҙың шифалы дымын...

Ах Сәлимә, йомған күҙҙәреңде
ҡабат инде асмаһаң ине!..
Баш осоңда көткән яфаларҙан
мәңгелеккә арыныр инең!..

Күп икән шул күрәһеләрең бик,
Ғүмерең тартып Хоҙай алмаған,
мәңгелек өй, мәңгелек түшәккә
йәп-йәш көйө илтеп һалмаған...

...Тәүге ҡарашынан осратты ҡыҙ
ҡурҡып ағарынған йөҙҙәрҙе,
хәтерләтте булған һәләкәтте
йөрәгенең киҫелеп әрнеүе...

Ҡуҙғалмайынса тын ятты ул

һыны ҡатып... Фәҡәт күҙҙәре
яҡлаусыһын эҙләп туланылар,
моңайып, зарығып иланылар...

Сәлимә күҙҙәренең өнһөҙ илауы

“Бәхет бир, тип теләктәр теләнем
алһыу таңдар һыҙылып атҡанда.
Доғаларым барып етмәнеләр,
күҙ йәшкәйем түгелеп аҡһа ла...

Гөл орлоғо сәстем йөрәгемә —
руза гөлө сыҡты йәшәреп.
“Сәскә атһын” тиеп һаҡланым мин,
залимдарҙан гөлөм йәшереп...

Әммә сәскә бөрөһө яргастын,
гөлкәйемдең тамырын киҫтеләр...
Ышанмайым һинең барлығыңа,
Аллам! Булһаң, язаңды ебәр

аяҙ көндә йәшен уғы итеп
дошмандарҙың яуыз башына!
Дошмандарҙы йәлләһәң, әйләндер
мине йәнһеҙ ҡәбер ташына!..”

Һәм, ниһәйәт, сыҡты ыңғырауы
күкрәгенән, ташып йылғалай...
Балаларын ҡурсап бәрелешкән
әжәл яралы ҡош анаһылай,
аҡыл юйып ары ташланды ҡыҙ
һәм, таянып тәҙрә төбөнә,
ырғылырға итте тышҡа... Шунда
ҡотон алып ҡалҡты алдында
Низамыйҙың иҫереп ҡыйшайған
һөмһөҙ йөҙө... Йыуынты ямы
кеүек асылған ауыҙы һаҫы
хәмер еҫе һөрөмләтеп, ҡыҙҙың
һулышына ыуын урғылтты,
йөнтәҫ бармаҡтары, ҡалтыранып,
боғаҙына ҡыҙҙың һырлыҡты...

Боçлап торған ҡан еçе һирпелде
Сәлимәгә был бармаҡтарҙан:
“Харис!.. Харис!.. Абау, унең ҡаны...” —
бүтән һүҙ ул әйтә алманы,
артҡа сигенде һәм тилмереп
әхирәттәренә ҡараны...

“Миһырбанһыҙ Алла! Аҙагы
ҡайҙа золомоңдоң?! Тиҙерәк
ҡалдырырға был шомло йортто,
мал ҡолдарының ас ырыуын!
Бәндәләрең – нәк тиреç ҡорто!..”

Яурынындағы ал батис шәл
төштө шыуып... Ишек бауына
тотондо ҡыҙ... Тыштан ағылды
һалҡынлығын төндөң яй ғына...

Шул уҡ мәлдә ләкин атылып
инде кире өйгә соландан.
Ялҡын менән мәллә солғанған?! --
Ут ҡапҡандай, түҙә алмайса,
мөйөштән-мөйөшкә туланы,
һыпырылып һөмһөҙ ҡулдарҙан,
сәсен, күлдәген йолҡҡоланы:

ябырылды унең артынан,
(әйтерһең, аждаһа ҡарпыған!)
йәйеп ҡосаҡ, ҡырып тамағын,
Ғимыран бай... Аллам һаҡлаһын!..

Усаҡ эргәһендә Сәлимә
һынташ һымаҡ ҡатып шым көттө,
күҙҙәрендә тик аңлайышһыҙ,
хәтәр уттар сағылып китте...

Яҡынлап бай, йәйгәс ҡосағын,
алды йолоп туҡмас бысағын
һәм йәш күкрәгенә ҡаҙаны.
Тоталманы һис кем ҡазаны...

Сәс-һаҡалы ҡыуҙай “йәш кейәү”
аҡ күлдәген ҡанға буяны,
эçе ҡанға... Йортта ҡатын-ҡыҙ

ут ҡапҡандай туҙғып сыуланы...

Тантана ит, януар, теләгең
“ҡабул булды”!.. Аяҡ аҫтыңда
ҡорбаныңдың ята кәүҙәһе,
әжәл дере менән дерелдәп...
«Кейәү» табаныңды баҫ шунда!

Бүреләнеп, хәмер урынына
боҫло ҡанды яла иҙәндән! –
Һин инең бит һыуһып киҙәнгән!
Күкрәгенә ҡун да ҡоҙғондай
тала һәм йолҡ йәнен сәскәнең...
Әллә инде ҡанға сәсәнең?..

2

Дыуамал ел алып килде таң
Һаҡмар буйына... Шом-болоттар
күк ҡырынан үрмәләнеләр
туҙҙырылған яуҙай... Бик бейек
буҫағанан төшкән һыу кеүек
шауланы ҡарурман... Харистың
башы ҡарурмандай шауланы...

Арба һикертеүенән ҡалғынып,
аумайынса саҡ ултырҙы ул,
баҫа алмай яра һыҙлауын.
Күлдәк йыртып яһаған бәйләме
сәстәренә ҡатты буҙәреп,
ирендәре сатнап кибеүҙән,
тоноҡланып батты күҙҙәре...

Һаҡсыларҙың ҡырыҫ төрткөләүе
һиҫкәндерҙе, талған ҡабаҡтары
йомолорға иткән сағында,
әйләнде ер күҙе алдында...

Үткән төндөң ҡанлы хәтирәһе
маңлайында быҫҡып тоҡанды
ғүмерлеккә һүнмәгес булып.
Һаман уны саҡырҙы Сәлимә
тәҙрә аша ҡулдарын һуҙып,

һаман, һаман ҡаршы йүгерҙе ул
һөйгәненә томорҡо төндән,
тәбиғәт һәм йәшлек бүләк иткән
һөйөү паклығына инанып...

Йәркәйенең йылан ояһында
ҡалыуына янды бәғере,
сибек иңкәйенә ауҙарылған
хәсрәт тауы алдында үҙенең
яһил яҙмышы ваҡ күренде...

Ҡотҡарырға мөмкин булһа әгәр
үҙ ғүмере хаҡына ҡыҙҙы,
дөрләп янған тамуҡ ҡосағына
ырғылыр ҙа ине яңғыҙы!..

Көс бар ниндәй — быгауҙы өҙөрлөк,
юл бар ниндәй — яуға саҡырырлыҡ?!
Күл бар ниндәй — күкрәгендә артҡан
ҡайғы-зарын төйнәп батырырлыҡ?!.

Ҡыҫып тешен, шыҡайҙы өндәшмәй,
төптән янып, шомға бирелеп.
Күңелкәйе иланы һулығып,
яҙмышынан йәне екһенеп...

Егет күңеленең илауы

"Бала саҡта мине әсәкәйем
етен биләүҙәргә биләгән.
Етен биләүҙәргә биләгән,
"Бәхетле ет!" тиеп теләгән.

"Бәхетле ет!" тиеп теләгән,
ҡайҙа, ҡайҙа минең бәхетем?!
Ике һаҡсы ике ягымда —
бына ҡайҙа минең бәхетем!..

Ҡулкайҙарым үбеп, "Ирекле
эшсе булһын, — тигән, — иленә!"
"Майлы тупраҡҡайҙы йомшартып,
иген икһен, — тигән, — еренә!"

Ҡайҙа иркем минең — ҡайҙа ул?!
Ҡайҙа ерем минең — байҙа ул!
Аяҡ-ҡулдар — ҡыҫып бәйләнгән,
ҡыҫып бәйләнгән, бығауланған...

Юл баҫтыммы, әҙәм һуйҙыммы —
яфа сигәм кем гөнаһынан?
Ике һаҡсы ике яғымда —
тотҡонландым кем болаһынан?

Ҡылыстары, һалҡын йылмайып,
һағалайҙар сабып ташларға...
Илкәйемдән мине айырып,
илтәһегеҙ ҡайһы яҡтарға?..

Кескәй иркем — буш ҡулым ине,
ҡулдарыма бығау һалдылар.
Кескәй бәхетем — һөйөүем ине,
һөйгәнемде тартып алдылар.

Бар байлығым — йәшлегем ине,
тапанылар йәш ғүмеремде...
Үстәремде кемдән алайым,
ләғнәтләйем икән һуң кемде?!."

Урман юлы таныш Харисҡа:
буйҙарынан уның үтә ине
ҡыҫып бәйләгән бай тоҡтарын
тейәп йәрминкәгә...
Көтә ине
ҡыҫыҡ юлда уны ғәжәп хәлдәр
яҙҙыртырға юлдан тырышҡан:
бүре олоуҙары,
айыу үкереүе,
юлбаҫарҙар һыҙғырыуы шырлыҡтан...
Әммә урмандың үҙ ишараһы
бәғеренә йәшләй һеңешкән:

үкһеп, үкһеп
илай ине ҡай саҡ күк урман
сабый тауышы менән.

Үкереп, үкереп

олой ине ҡай саҡ ҡарурман
бүре һағышы менән.

Сеңләп, сеңләп
һыҡтай ине бик йыш был урман
ҡыҙҙар ҡарғышы менән...

Була ине серле тынлыҡ һаҡлап
ҡаршылаған сағы юлсыны:
бал ҡорттары гөжләүенән бүтән
ауаз тотмай ине ҡолағың
күпме тыңлаһаң да... Эсең бошоп
күкрәгеңдән зарлы көй һуҙһаң
ас бүреләр бергә олой ине,
күҙҙәре йот быҙлап ут-ҡуҙҙай...

Төндәрен йыш, кәмһетелгән ата
васыятын үтәп, йәш үҫмер
ҡорбанына пүлә ата ине
ҡыуаҡ араһынан был урманда.

Һалымдарға хәле етмәйенсә
йортон ташлап ҡасҡан игенсе
һуңлап ҡайтмыш "күпис" муйынына
саба ине балта
был урманда.

Ауыл баҫҡаҡларға килә ятҡан
урядникты, батша һалдатын
аҫмай, киҫмәй юҡ итеүсе әжәл
көтә ине көҫәп
был урманда...

Бына ҡайһындай был ҡуйы урман.
Бына ҡайһындай был шомло урман...

"Мин атайың һинең, бәхил бул!" — тип,
егетте ҡарт имән оҙата,
"Мин әсәйең һинең, иҫән бул!" — тип,
йомшаҡ йүкә уны оҙата;

"Мин йәркәйең, онотма, йәнем!" — тип,
эйә башын моңло аҡ ҡайын...

Төрмәгә юл яҡынайта уны
тәгәрмәсләнгән саҡрым һайын...

Тығыҙланып-тығыҙлана бара
ян-яғының ағас диуары,
япраҡ лапаҫы үтәләй юлға
төшөп етмәй Ҡояш нурҙары...

Конвой, шомланып, тирә-яғына
әҙерәйә — йәшел даръяның
тәрәнлеге, бөйөклөгө иҙә
меҫкендәрҙе (“Аллам һаҡлаһын
аҡ батшаның тоғро улдарын!..”)

Сыбыртҡыһы күсерҙең сыжылдап
ялай аттар арҡаһын... Күсәр
үсекләй: “Сирек сәй! Сирек сәй!” —
тип, дегет йәлләгән хужаһын...

Аттар ләкин тарта ығышланып,
дүрт тояғын һигеҙ итмәйҙәр...
Ашҡыныуын батша сиреүенең
хайуанҡайҙар аңлап етмәйҙәр...

Борма-борма урман юлҡайынан
йәйәүләтә аттар аҙымын,
ҡолаҡтарын ялт-йолт ҡайсылатып
абайлайҙар шомло ян-яғын...

Бына ғилләҙ!.. — ботаҡтан арбаға
ябырылды ике арыҫлан!..
Ҡарт имәндәр тертләп тыңланылар
әсе әжәл ауазын юлдан...
Ҡыуҙы күсер, ҡыуҙы малҡайҙарын
ҡото осоп... Татлы ҡан еҫе
ҡытыҡланы, иҫертеп, танауын,
сүрә уҡып теле арыны...

Ус төбөнә ҡасып йөрәккәйе,
көткән саҡта әжәл нахаҡтан,
яурынынан һелкеп, ниһәйәт,
“айныттылар”: “Туҡтат, ҡарт шайтан!” —
Дилбегәне йолҡоп алдылар,
ярһып сапҡан аттар ҡағылған

бағаналай ҡатып ҡалдылар.
Шөрләне ҡарт тамам: “Уй, хәҙер
бөтөрәләр!.. Меҫкен кәүҙәмде
ырғытырҙар тал араһына
ас бүреләр ҡарамағына...”

“Үлтермәгеҙ, зинһар, йәлләгеҙ
балаларым, ғаиләм хаҡына!”
“Ха-ха, бабай, юҡҡа бошонма,
йәнкәйеңде тиңләп алтынға!

Ә береһен хәйер ҡылырға
тура килер пар толпарыңдың:
күтәрергә ҡаҙна тейеш бит
тотҡононоң юл тотомдарын!”

Сығарҙылар ағас артынан
ике толпар... ҡаҙна атына
Харисты ла ҡырт мендерҙеләр,
“Хәйерле юл, бабай!” тинеләр
һәм дөндөләр урман төбөнә,
йылы яҡҡа осҡан ҡошҡайҙар
атлыҡҡандай зәңгәр күгенә...
Һорғолт балсыҡ ҡына сәсрәне
саҡма тояҡтарҙың аҫтынан.
Ҡанаттарын йәйеп ҡыуаҡтар
шаршау ҡорҙо “банда” артынан...

Сыҡты юлға шулай өс егет,
имән кеүек мыҡты өс егет,
саған кеүек һынлы өс егет,
ҡайын кеүек моңло өс егет...

Дошман ҡаны менән йыуылды
юлдарының башы... Ни менән
тамамланыр ахыры? Көткән
хәҡиҡәткә килтерер микән?..

Иҫке тормош ҡалды ҡалтырап,
кире ҡайтыу инде юҡ уға!
Хәтәрлектәр, хата, ыҙалар
аша өндәй киләсәк алға!

Бормалылыр был юл, бәлки, ләкин

улар өсөн тик бер юл шул ул.
Саҡырыуын тойоп ил-әсәйҙең,
батырҙары яуға ҡушылыр!

Ерекмәндең тулып йөрәгенә,
тулап ятҡан үс тамсылары
сыгыр тышҡа ургылып һәм һугыр
яуызлыҡҡа үс ҡамсыларын!

Урман ҡуйынына томалана
ҡыҫыҡ һуҡмаҡтарҙан өс егет.
Һүҙһеҙ улар... Йөҙ йәшәгән имән
кеүек уйсан һәр бере... Ағын
йылға кеүек ярып юлдпрҙы,
ваҡиғалар ҡосағына илтә
үгәй әсә — яҙмыш уларҙы...

— Хәйерле юл һеҙгә, егеттәр!
— Бәхетле таң һеҙгә, егеттәр!

Дүртенсе бүлек

1

Сәй эсергә төшкән юлсылар
Сәнкем ауылына килделәр
бер-беренән хәтәрерәк “имеш-
мимеш”тәрҙең тоғон баҫыраулап...
Кәпәй ҡорһаҡ самауыр ҡаршында
һипте улар хәбәр ҡуш услап:

“Германия тигән яуыз ил
ингән, тиҙәр, баҫып Рәсәйгә.
Ниәтләнә, тиҙәр, күҙгөһөн
был яҡҡа ла килеп етергә...”

“Ер ҡыртышын ашап килә, ти,
эснәрәттән ерҙе яндырып.
Ямгыр һымаҡ пулә яуҙырып,
Үткән ерҙә үлек ҡалдырып..”

“Унһы — уныһы! Бында ла

үлтерештәр китте күбәйеп...
Юл йөрөүе үтә хәтәрле —
юлаусыла, әйтсе, ни гәйеп?!

Именлек юҡ сауҙа әһеленә:
малыңды йә талап алалар,
бысаҡ ҡаҙайҙар йә арҡаңа,
муйынга йә элмәк һалалар!..”

“Билән арты ҡара урманга
юлбаҫарҙар оя үргән, ти;
мылтыҡ, хәнйәр, ти, һәр берендә...
“Батша, долой!” — тип һүҙ биргән, ти...”

Төн үтә һәм төнгә ҡушарланып
юлсыларҙың китә шау-шоуы.
Аҡрын ғына һүрелә алыҫта
арбаларҙың шығырҙашыуы...

Сәфәрйәндәр өҙгән тыныслыҡ
ҡайта һымаҡ ҡабат өйҙәргә...
Кешеләрҙең тик күңелендә
шом ҡуйыра төрлө көйҙәрҙә,
ҡаса-боҫа ғына һөйләргә...

Бөкөр ҡарсыҡҡа әйләнеп инә
һоҫҡо тотоп иртән, күҙ һорап,
бышылдаша усаҡ эргәһендә
хужабикә менән, ҡуҙрап:

“Баһау улы һәм ялсы Миңлебай
әллә ҡайҙа китеп олаҡҡан.
Аттары ла күренмәй яланда...
Харис “банда”һына юлыҡҡан...”

Кейеп тишек сабата, һүҙ ата
игенсенең ҡиәфәтендә
ыҙан буйына сүгәләп, талған
һабансылар түңәрәгендә:

“Шаулар урман, башын ел ҡайырһа,
шартлар имән, биле бөгөлһә,
балта алыр ярһып йыуаш халыҡ,
күҙ йәшкәйе көн-төн түгелһә!

Ҡорал тотоп ҙур юлға сығыуҙан
башҡа әмәл юҡтыр... Һуң, ниңә
йәлләргә байғура утарҙарын
ас балалар илаған илдә?!."

"Имеш-мимеш" мыйыҡһыҙ үҫмерҙәр
ҡулы менән ҡайрай аулаҡта,
бабаларҙан ҡомартҡыға ҡалған
ҡылыстарҙы һурып сарҙаҡтан.

Тутыҡ булат йылмайып ебәрһә
йөҙөндә аҡ нурҙар уйнатып,
ҡайнар ирендәрен терәп егет
ҡат-ҡат үбә баба булатын
һәм күҙҙәрен йомоп хыяллана
шанлы бәрелештәр хаҡында...
Ил йөрәге көйрәй ялҡында...

2

Яралы ҡыҙ ишетә алманы
донъяның был серле тауышын.
Балауыҙҙай һарғайып, һикелә
ятты алып көскә һулышын.
Көнмө, төнмө — һис бер айырғыһыҙ,
һаташыуҙа үтте көндәре.
Ә маңлайы бер аҙ һалҡынайып
күҙен асҡан ҡыҫҡа мәлдәрҙе
йоҡламауҙан һәм ҡайғынан сүккән
әсәкәйен һәр саҡ ул күрҙе...

"Духтыр" һүҙен ике кеше генә
белә ине ул саҡ ауылда;
өшкөрөүсе әбей дауаланы
Сәлимәне... Яраһын йылдам
таң һыуҡайы менән йыуа ине,
шифалы үләндәр яба ине —
Билән тау артына йөрөп йыйған
Ғәжәп ыуҙарҙың ҡабартмаһын:
«Тфү-тфү, сире артмаһын!»

Ошо әбей ҡыҙҙың ҡолағына

шыбырҙаны бер саҡ аулаҡта
Харисының яуға көс туплауын
Белән артындағы шырлыҡта...

Аңланымы, юҡмы Сәлимәкәй —
уныһын һис әйтә алмайбыҙ.
Күҙҙәренең әммә ялтырауын
күрҙе ҡарсыҡ... Әйтте: “Балабыҙ

Тереләсәк тиҙҙән, Тәңре бирһә.
Тороп китер бына — күр ҙә тор!
Урман яҡтарынан иҫкән елдәр
өмөттәрен уның уятыр!..”

Атҡан һәр таң бөҫкәргән һаулыҡтың
бер мыҫҡалын ҡыҙға ҡайтарҙы,
баҫылғандай булды күкрәгенең
һулҡылдауы, йөрәк «аһ!»тары.

Һәм ҡыҙыбыҙ, оҙон йоҡоһонан
уянғандай, киң асып күҙҙәрен,
ләззәтләнде, тойоп донъяны;
һәр тән күҙәнәге, ҡомһоҙланып,
йәшәү тарафына ымланы...

Сәхрә киңлегенә ымһындырып —
алтын күбәләктәр иленә —
Ҡояш бейетте нур-ҡуяндарын
һәр өйләлә һылыу битендә.

Әсәһенән астыртып тәҙрәһен,
иртәләрен кукшелт ғәләмдән
тыңлай инее былбыл сутылдауын,
һөйгәненән килгән сәләмдәй!
Тик изгелек кенә ер йөҙөндә
тоя ине ҡанат ҡаҡҡандай.
Тик яҙмышы ҡара йыланланып
килеп инде ал таң атҡанда...

Ағыу һалып йылан үрмәләне,
һылыуҡайҙың аңын көрмәләне --
Ғимыран исемле ҡара йылан!
Ҡаяуына ҡара мәкер йомған...

Нәүбәттәге һаташыу ауынан
ысҡынырға итеп, Сәлимә
һыу һораны хәлһеҙ өнө менән.
Йылан өттө ләкин тыны менән --
хөрт күренеш юҡҡа сыҡманы:
Мут йылмайып һаҡал һыйпаны...

Сихырланып этәрҙе Сәлимә
юрған мөйөшөн күҙ өҫтөнән.
Күп аҙналар ҡуҙғалышһыҙ ятҡан
тәне тылсымланып, ҡалҡынды,
тороп ултырҙы, йәшерен ептәр
менән тартылып... Унарлаған
Ғимырандар шашып бейенеләр
тирәһендә... Һәр ҡайһыныһы
ирендәрен торбаландырҙы ла
ҡолағына уның һыҙғырҙы...

Тағараҡтар, бүкәндәр ҡубынып
тыныс урындарынан, шаҡшы
шайтан таҡмағына ылыҡтылар...
Сәлимәнең сәсен йолоҡтолар...
Шунан ҡараңғы төн ҡосағына
батты һәммәһе... Ныҡ ыңғырап,
ҡабат һаташып, ауыр һулап
ауҙы Сәлимә мендәренә –
иләҫ-миләҫле көндәренә...
Ҡабат асылды бирсә яраһы
бик мул ҡанлы йәш менән илап...

Килде тағы ғазаплы тәүлектәр
ҡараңғы һәм тынсыу бүлмәгә.
Ауырыуҙың хәле торған һайын
насарлана барҙы, һис кемде
таныманы, үткәндәрен юйып
ташлағандай хәтеренән ул...
Кипкән ирендәрҙән бәйләнешһеҙ
һаташыу өндәре, ыңғырау
сыҡты фәҡәт... Эсендә ҙур янғын
дөрләгәндәй, эсе һулышы
бешерҙе нығ, һыу һонған сағында,
ҡулын Хәйерниса-әүенең...

Булды мәлдәр, һалҡын тиргә батып

дер-дер килеп ятты, хәлһеҙләнгән
усын һалып дары моҙғайына...
“Харисҡайым, бәғерем, ҡотҡар, ҡотҡар!” —
тип табынды белгән берҙән-бер
ҡурсаусыһы һәм хоҙайына...

Һалҡын япма уның яфаларын
еңеләйтмәй – етмәй ғәйрәте...
Ағылдырҙы ҡайнар йәштәрен
Сал әсәһе һәм йәш әхирәте...

Майшәм һымаҡ янып бөтә барҙы
сәғәт һайын ҡыҙҙың ҡеүәте;
әжәл, боҫоп, мейес араһынан
һүрелеүен уның күҙәтте...

Ҡотҡарыр кем, ел өрһә, һүнеүҙән
кескәй шәмдең быҫҡып яныуын?..
Ерләнеләр инде туғандары
Сәлимәне, үлмәҫ борон уҡ.

“Был донъяла түгел ул йәшәүсе...” —
тип һөйләне күргән һәр кеше,
ауыр һулап, тыйырға тырышып
алҡымынан алған күҙйәшен...

Тик бер әҙәм йөрөнө хәбәрһеҙ
ауылынан шөйлә йыраҡта...
Ҡыйыу сапҡындарҙан арып ҡайтып,
ҡоралдарын һалғас, берайҡан
ҡыуышында ятып, үткән ғүмерен
ала ине иҫкә моңланып
Харис... Һүнгән хәтирәләр ҡабат
дөрләй ине яҡты нурланып;

йөрәк төпкөлөндә томаланған
ҙур мөхәббәт ҡапыл уянып
энә һымаҡ ауырттырып сәнсә
ине йәнен... Утланып,
балҡып тама ине ҡайнар йәше
һиҙҙертмәҫтән йәшел үләнгә...
Һәм ул йәһәт ҡыуа, ҡыуа ине
ут-хистәрҙе, гүргә күмгәндәй,
йөрәк башы һыҙлап ҡанағандай...

Урман һуҡмаҡтарын яуҙаштары
менән тапап ҡорған пландың
ныҡлығына кемдер янағандай...

Ирендәре шыбырҙай торғайны:
"Хуш бул, хуш бул, һөйөү мәле!" — тип. —
Мәрхәмәтһеҙ үс биләне минең
йөрәгемде мәңге, мәңге!" — тип...

Таш йөрәге иллә ҡайһы ваҡыт
китә ине ҡыҫылып моңдарҙан,
йәшлегенең гәүһәр миҙгелдәре
сыңлай ине йәшерен ҡылдарҙан...

Һәм минутлыҡ ярһыуҙарын йәнә
ҡыуа ине уттай быҙлатып
йөрәк төпкөлөнә, күңелкәйен
"дәлил"дәре менән һыҙлатып:

"Дошмандарга тотҡан үс — түгелме
яҡыныңды һөйөү билгеһе?!
Кемдең килер, мөхәббәт өсөн тип,
намыҫынан ҡорбан биргеһе?..

Йомшармам, юҡ! — ҡайгы-һагыштарҙан,
алган юлым осона етермен!
Бөйөк һөйөү хаҡына ҡыйралыш,
ҡанлы ҡырҙар аша үтермен!

Еңеү, йәки үлеү — шул ниәтем,
ниәтенән егет тоңолмаҫ!
еңгән кеше генә һис үлмәҫ,
еңеп үлгән кеше еңелмәҫ!

Ә һөйгәнем онота алмаҫ мине —
ҡайнар булды үтә һөйөүем.
Онота икән — тимәк, һөймәгән ул,
һуҡыр булган, тимәк, күңелем!.."

...Ҡарурманда, йондоҙһоҙ төндәрҙә
Харис янып шулай уйланы,
фекерҙәрен уның тәбрик итеп
ҡарт имәндәр ғәййәр шауланы...

3

Йәнтимерҙең ҡулдары хеҙмәткә
ылыҡмайҙар һуңғы көндәрҙә,
башын баҫып аҫҡа, тик йөрөй ул,
ҡаңғырынып, белмәй нишләргә.

Мал йыям, тип тотҡан хыялдары
иренеләр яҙғы ҡар кеүек,
иренеләр, насар эҙ ҡалдырып
һары һыуҙай аҡты, һарҡылып...

Күңелкәйе, киҫелгән урмандай,
шыр-яланғас ҡалды бит тороп:
шыбырҙашмай өмөт япраҡтары,
ләззәт менән йәнен тултырып.

Көн хистәре, ҡанатлы ҡоштарҙай,
сутылдашып оя үрмәйҙәр;
таңғы елдәй һыйпап, аҡ хәбәрҙәр
һағыш болоттарын һүрмәйҙәр...

Ауылдаштары ят ҡараш менән
сәпәп ҡала ҡартты артынан.
Өндәшмәүҙәрендә телһеҙ шелтә,
өнһөҙ үпкә ыуы бар һымаҡ...

Тешләп булмай терһәкте үрелеп,
атҡан уҡты булмай ҡайтарып,
үҙен күпме ләғнәтләһә лә, һис
үткәндәргә булмай юл ярып...

Йолҡор ине төкмә-төк һаҡалын,
сейләткәнсе арыҡ эйәген,
ҡаса алһа алып үкенестән
гөнаһланған ауыр һөйәген...

Ҡайтарыу юҡ, эйе, үткәндәрҙе,
сигенеү юҡ кире беҙҙәргә.
Йән шифаһын — түгел хәтирәнән,
киләсәктән зарур эҙләргә!..

...Йәнтимер ҙә һомғол егет ине,

һөйҙө янып ул да берәүҙе,
ҡауышырға бәғеркәйе менән
уның да бит типте йөрәге...

Хаҡ яҙманы әммә ҡауышырға:
бай кейәүгә ҡыҙҙы бирҙеләр,
"Тәҡдир ҡуша шулай!" тинеләр...

Ҡайғыһынан ҡарайған Йәнтимер
эйеп башын йөрөнө-йөрөнө лә
егәрле һәм тыныс бер ҡыҙыйҙы
ҡайтты алып... бөтә ғүмеренә...

"Тәҡдир яҙғанылыр" тигән уйға
әкрен генә аңы күнекте...
Тыуған бере үлгәс балаларҙың,
Сәлимәһе бына буй етте...

Йәшлек рәнйеүҙәрен, үсен ташлап,
бағышланды ир мал йыйырға...
Йәшеренеп ят-ек күҙҙәренән,
төндәрен дә барҙы ул ҡырға,

күршеһенекенән артыҡлатыу
өсөн һанын бураҙналарҙың...
Бөртөктәрҙең көсөн тослатырға
екте аҡыл ҡорамалдарын:

шатлыҡлы көҙ етеп, игендәр
алтын һутҡа тамам тулышҡас,
үҫемлектән күсеп үҫемлеккә,
бал ҡортолай егәр булышҡас,
йыйнап ыуҙы ул башаҡтарҙың
иң туҡтарын һәм уңғандарын...

Бер таҡыя орлоҡ етештерҙе
ошолай ул... Һөрөп ер кәрен,
Аллаға тапшырҙы теләге
гәрәбәһенең бөртөктәрен...

Өс йылдан һуң хужа ине ул
иң уңышлы бойҙай сортына,
әйләнһә лә ерҙең ҡортона...

Ғәжәпләнеп ауылдаштары
услай инеләр орлоҡтарҙы,
еҫкәй, тешләй, һөйә инеләр,
"Мөғжизә был!" тиә инеләр...

Тиҙҙән уның сереп байырын
бер генә "әүлиә" әйтмәне,
Ғимыранға ашташ булырын
Йәнтимер үҙе лә шәйләне.

Төшмәне тик Күктән көткәне —
өттө ҡыуан, ямғыр яуманы.
Ҡайһы йылда хатта сәселгән
орлоғон да йыйып алманы...

Ашлаһа ла түгеп тиркәйен,
тырышһа ла яҙмайсы билде,
иҫке уңыштан яңыһына
көндәр осон саҡ ялғап килде...

Урман киҫте байға ҡыштарын,
күмер яҡты ендәй ҡарайып,
йылмаймағас һаман бәхеткәй,
хыялдары бөттө таралып...

Риза булды ваҡ яҙмышына:
"Түгел әле фәҡир мин генә!..
Булһаҡ бөтәбеҙ ҙә бай, мулла,
йөк атына бесән кем һала?.."

Сикһеҙ ләкин иблес мәкере —
тайҙы юлдан, һыймай ҡалыпҡа —
ымһынып уҡ бай һынығына,
яңғыҙ ҡыҙын һалды тамуҡҡа...

Етмәй көсө хәҙер ҡарарға
күҙҙәренә меҫкен баланың:
ярым үлек килеш ятһа ла,
"Харисым!" тип һаман ала тын...

Хәлһеҙ бармағын төбәп уға:
"Аждаһа!" — тип әйтер, тип ҡурҡа...

4

Йәлләйем мин, уҡыусым, шул (о)сорға
тура килгән геройҙарымды...
Кемгә генә серем сисәйем,
ҡайҙа илтәйем моңдарымды?..

Уфтанырға, иларға әҙермен
бәхетһеҙлегенән уларҙың,
юлдарына таш һалған бәндәне
онтап ташларҙай ҙа буламын,
йомарлайым йоҙроғомдо, ләкин
ҡулым ҡыҫҡа — кире аламын...

Яҡты көндө күрмәй геройҙарым
ярты юлда һәләк булһалар,
шелтәләмә һин мине, уҡыусым,
тыңлап әкиәт ҡарсығына:
Хоҙай түгел бит мин, тик булғанды
Тасуирлаған тасуирсы ғына...

Түҙҙем оҙаҡ бикләп хәтеремә
илкәйемдә күптән уйналған
фажиғаның утлы саҡтыларын...
Һүрелмәне улар... Инде иһәм
шаулы урмандарға, йә йөрөһәм
Һаҡмар буйлап солоҡ кәмәлә,
серләшеүе төнгө япраҡтарҙың,
супылдауы һыуҙа балыҡтарҙың
ҡыуандырһа мине, иҫертһә лә,
аһ! — һыҙлауҙан йөрәгем тынманы,
сыңлы серен онота алманы...

Күҙҙәремдә шатлыҡ янар булһа,
һүндерелде әсе йәш менән;
ирендәрем йылмайырға итһә,
ҡыҫылдылар һулығып үкһеүҙән...

Меҫкен башҡайымды кем иңенә
терәргә белмәҫтән йөрөнөм.
Күҙ йәшемде һөртөргә ҡулъяулыҡ,
уҡыусым, һин, бәлки, бирерһең?..

...Яҫтығынан ҡалҡынып Сәлимә
тышҡа сығып йөрөй башланы...
Киң асылып күҙҙәре, һөйөнөп
байҡанылар йәмле донъяны.

Һаҡмар ырмап тартылған туғайҙың
ҡусҡыллығы ҡойона ине
Көндөң нурҙарына, өйрәк һымаҡ...
Тирәктәрҙең еңелсә хис-шауы
көйәҫ елгә һеңеп килә ине,
ҡаға ине шул саҡ йөрәк тулап...

Тәбиғәттең тигеҙ тын алышы
мәңгелеккә саҡырҙы ҡыҙҙы,
күңелкәйен иләҫләндерҙе
үләндәрҙең ҡыштырҙашыуы.

Бер хәсрәттән генә тормай донъя,
шатлығы ла бар уның, тиеп,
һин дә, бәлки, теләккәйҙәреңә
ирешерһең бер заман, тиеп
сутылданы һандуғас ботаҡтан —
әрәмәләр ҡуйы һырт яҡтан...

Хәйерниса дуҫына эйәреп
Сәлимәбеҙ сәхрә ҡыҙырҙы
һәр ауаздан йотоп йән шифаһын,
туйыналмай тыңлап был йырҙы.

Һаҡмар буйҙарына төштө улар —
киртләс-киртләс ташлы һыуалғыҫҡа,
бала саҡта кер йыуып уйнаған
уйпат ҡаяларҙы ҡаранылар
һәм эйелеп биттәрен йыуҙылар
гәлсәр һыуҙы һоҫоп ус менән...

Сәлимә:

Һа-а-ай,
донъя йәмле ҡайһылай!
Көн-апайым йылмайып-көлә,
әйтерһең дә, тик миңә генә!

Хәйерниса:

Ҡояш көлөп-йылмая белә
гөнаһлыға ла, изгегә лә...

Сәлимә:

Әхирәтем, күрсе, сәскәләр
ниндәй матурҙар һәм нескәләр!
Күбәләктәр иһә сүгәләп
һәр сәскәнең битен үбәләр.
Зәңгәр һауаланып осһалар —
осҡор сәскә һымаҡ бит улар!
Кешеләргә йәм өҫтәр өсөн
алған микән улар гөл төҫөн?..

Хәйерниса:

Дошман күҙен алартыр өсөн
алған улар сағыу гөл төҫөн...

Сәлимә:

Хәтфә балаҫ һымаҡ үләндәр...

Хәйерниса:

Ҡоролоҡтан улар көйгәндәр...

Сәлимә:

...әүәлгеләй, Һаҡмар тын аға...

Хәйерниса:

Күҙйәш, әүәлгеләй, ныҡ аға...

Сәлимә:

Ҡуйсы, дуҫым, үртле һүҙ менән
ағыулама ҡыҫҡа көн йәмен,
унһыҙ ҙа бит ҡайғы-хәсрәттәр
иңләй йәшәүебеҙ күләмен.

Бер юғалып, бер табылғанда

оҡшай күңел сабый балаға.
“Тәтәй” уға кәсә ярсығы...
Ябай һыу — шәрбәт һыуһағанға...

Бәхетлемен һәм иҫерекмен
йәшәү шатлығы кисереп мин,
айығыу тик ҡурҡыныс үтә:
ни ҡылырмын, сабырлыҡ бөтһә?..

Ҡалай күтәрермен яҙмыштың
йәлләмәйсә һуғып-ҡағышын,
йә хәйләкәр, йә ҡомһоҙ өйөр
божоралап уратһа гел бер?..

Ниңә тыуҙым, үҫтем кем өсөн?
Йөрөй ситтә хәләл өлөшөм...
Илай күңел таңҡай атҡанда,
илай күңел кисен ятҡанда,
яҡты Күгем — дөм-ҡара юрған,
барыр юлым — таралмаҫ томан...

Күк ҡараһын нурҡай киҫһәсе,
томанға салт елкәй иҫһәсе,
күрер инем көнөм сыуағын —
ҡаралыҡты ҡыуған көн ағын!

Ә кем белә! — ҡыштан һуң, көлөп
умырзая асылған кеүек,
ташлар инем һелкеп ҡайғымды,
хәсрәткәйемде-моңомдо...

Икеһе бергә йырлай:

Мин — бәхетһеҙ ҡыҙ бала,
ниңә тыуҙым донъяға?
Күкрәгемдә ут яна,
күҙҙәремдән йәш аға.

Абау Аллам, ҡар һыуҙары,
йөрәгем ярһыуҙары!
Йөрәгемдең ярһыуҙарын
баҫһасы ҡар һыуҙары!..

Һаҡмар буйы таллы-таллы,
таллы ла ҡарамалы.
Күңелкәйем ниңә йәштән
бүтәнгә ҡараманы?..

“Әү” тип ауаз бирермен,
яндарыңа килермен.
Хат яҙ, дуҫҡайым, яҙмаһаң —
һағыныуҙан үлермен...

Сәлимәгә туған ине бик
һыуалғыста ябай бер мөйөш:
Беренсе ҡат татыны шунда
мөхәббәттән иҫерткес өлөш,
нәҙер итте улар мәңгегә
онотмаҫҡа һәм ташлашмаҫҡа,
яуғанда ла суйыр-таш башҡа...

Уға ҡалһа, керһеҙ йәш йөрәге
алды яҡын һөйөү нәҙерен.
Хәтеренең ебенә сиселмәҫ
төйөн төйҙө – Харис бәғерен
(Хоҙай шаһит тоғролоғона,
сафлығына, түҙемлегенә...)

Ҡайҙа, ҡайҙа йөрөй икән ул,
Һаҡмар ташына һәм саф ҡыҙҙың
күңеленә уйылған егет?..
Таңғы елдәргә йәнен егеп,
иҫләй микән ҡайнар ҡосоуҙарын,
утлы-ләззәтле пак үбеүҙәрен,
һаҡлай микән, нәҙер балдағылай,
күҙ алдында уның төҫмөрөн?..

Хат, йә сәләм ебәрһәсе берәй,
өнһөҙлөктөң ярып ҡараһын —
Йөрөр инее Сәлимә лә бергә,
Шырлыҡтарҙың ярып араһын!
Килмәне тик көткән хәбәркәйе,
асылманы сере урмандың.
Күңеленә һалыусы булманы
Өмөт орлоҡтарын Уралдың...

5

Игелек һәм шәфҡәт ерҙе ташлап
киткән, муска эйә һәр кеме
ҡанға һыуһап йөрөй бүре төҫлө...
Көсһөҙ әммә изге-күркәме...

Йола, түрә иҙә ине герҙәй
ябай халыҡтың эс-бауырын.
Күтәрҙегеҙ нисек, кешеләрем,
күтәргеһеҙ Күктең ауырын?!

Шул мөхиттә хәлһеҙ тыбырсынды
геройҡайым, алйып шул хәтле,
өҙөр өсөн нескә муйынына
яҙмыш һалған быуар элмәкте...

Тау артынан хасил юлсыларҙы
һорашыуҙан ул арыманы...
Ҡыйыу йәнле егеттәр хаҡында
серле хикәйәттәр тыңланы,
һөйгәненә ләкин илтер юлды
сырамлай һәм таба алманы...

Һуңғы хәбәр иһә хикәйәтләй
хәтәр ваҡиғалар турында:
"Батша һалдаттары, йыртҡысланып,
гиҙеп йөрөй урман юлында,

йыш-йыш унда урман һиллектәрен
тетрәтә, ти, мылтыҡ шартлауы...
Юлсыларҙың һиҙгер ҡолаҡ итен
ыҙалата сылбыр шалтырауы..."

6

Ә Ғимыран ентек еҫе тойған
ас ҡоҙғондай бөтөрөлдө ҡыҙ
тирәһендә... Һыпырып һаҡалын,
ситтән генә күҙәтте уның
елп-елп итеп сәхрә гиҙеүен,
сағыу сәскәләрҙе үбеүен...

Ҡара уйҙарының йомарлағын
түҙемһеҙлек менән тупланы
көтөлмәгән генә хозурҙа
наҙлы сәскәне ҡырт өҙөргә...

Ғалийәнәб оҙаҡ көттөртмәне,
ҡара яуҙай ҡаҡты ҡапҡаны:
"Ҡайҙа минең никахлы ефетем?
Апҡайтырға килдем мин уны!"

"Нисек... әфәндем... – тине Йәнтимер, --
сирле бит ҡыҙ..."
"Өйҙә төҙәлер!"
"Үҙең беләһең, кем... теләмәй ул..."
"Уның ҡарауы мин теләйем!

Кит юлымдан!" — тине.
Өй хужаһы
тубыҡланып ҡосто муслыҡтың
аяҡтарын:
"Йәллә, зинһар, йәллә,
ала күрмә йәнен ҡошсоҡтоң!
Ҡара гүргә кергән ата-әсәң
рухын рәнйетмәһен ҡылығың!
Күрмәйһеңме бынау руза гөлөн
һәм анауы шайтан таяғын?!

Ҡауышалмаç улар икәү мәңге,
ултыртһаҡ та йәнәш түтәлгә.
Алла ымын ымһындыртма улай,
ҡыҙым минең насип бүтәнгә!"

Ғимырандың быçҡытты күҙҙәре
ерәнес тойғоһон, шырт ҡылға
боçҡан ирендәре, төкөрөнөп,
күмде ҡартты ылғый мыçҡылға:

"Тиреç ҡорто!
Тыуып тиреçлектә,
тиреçеңдә аунап төләйһең,
тығып ләкин керле морононддо,
өйрәтергә мине теләйһең!

Хәйерсе йән, дөмөк!”
Артҡа сигеп,
Йәнтимерҙең типте ауыҙына,
ҡан сәсрәгән бишмәт салғыйына
баҡҡан килеш торҙо аҙ ғына...

Ятты аунап хурлыҡлы Йәнтимер,
күҙ йәшенә үлән сылатып;
татылмаған нәфрәт ғәрәсәте
килде уға йөрәк тулатып...

Ырғып тороп, кинәт ябырылды
һаҡалына яһил дошмандың...
“Яуыз йыртҡыс! Көн һайын ҡан эсмәй
йәшәй алмайһыңдыр!.. Үҙ ҡаның
менән күптерәйем ҡорһағыңды!
Ваҡлатайым эре борсағыңды!..” --

Һаҡалынан йомарлап сиктерҙе,
ҡапҡа тәңгәленә еткерҙе,
билен бөкләп, ботонан күтәреп,
ҡапҡа тышына быраҡтырҙы...

Бәрелеүҙән ерҙең дөпөлдәүе,
ауыртыуҙан ирҙең эһелдәүе
ишетелде урам уртында.
Ләззәтләнеп йомарт төкөрҙө лә
байҙың көлсәләй киң йөҙөнә,
ҡыйыу атланы ҡарт йортона.

Эшен атҡарғандай, артҡа һалып
көрәк ҡулдарын, ул тапаны
иҙән буйын эре-эре... Йәне
ҡәнәғәтлек хисе татыны;

Ғүмер-баҡый көслөнән ҡурсалып
күнгән ғәҙәтенән арынды
һәм яҙғыһын йөҙәткес быуаһын
йырған һыуҙай рухы шашынды!..

…Өс көн үткәс килде “ҡунаҡтар”,
саҡырылмай, уның йортона —
мисәүләп тә еккән ат менән,
зыңғырҙауыҡлы дуға менән...

Сығып хужа ҡапҡа асманы
һәм йылмайып ҡаршы алманы,
түргә мендереп ултыртманы,
хуплап-хөрмәтләп, ҡунаҡтарҙы...

Ҡапҡа ватып улар инделәр,
буҫағанан ырғып менделәр
яуызланып баҫкынсы һымаҡ —
саҡырылмай килгән өс ҡунаҡ...

Ҡунаҡтарҙың береһе ине
оҙон буйлы һәм туры билле,
ҡайышында наган бар ине
һәм шпорлы әтәс шикелле...

Ҡунаҡтарҙың икеһе ине
арыҡ тәнле, һоро шинелле,
баҫа ине яуырындарын
беҙ һөңгөлө мылтыҡ уларҙың...

Шпагат бау алып, хужаның
бәйләнеләр аяҡ-ҡулдарын
һәм "пүнәтәй" Низамый менән
сығарҙылар һөйрәп өйөнән...

Сәлимәне, һалып арбаға,
оҙаттылар Ғимыран-ағаға
(ҡуйынына...) Ҡыҙҙың үкһеүен
көллө ауыл торҙо ишетеп,
юлда үҫкән үлән баштарын
йыуҙы йәше уның "тып" та "тып"...

Бишенсе бүлек

Сәлимәнең әсәһенә яҙған хаты

"Әсәкәйем, ниңә таптың мине,
хәләл һөтөң имеҙеп үҫтерҙең,
төндәр буйы керпек ҡаҡмайынса,
бишегемде ниңә тирбәттең?..

Уттай янып сирләп ятҡанымда
маңлайыма һалып ҡулыңды,
минең менән ҡуша ниңә яндың,
минең менән ҡуша һыҙландың?..

Ниңә миңә зифа буйҡай бирҙең,
ниңә миңә нурлы йөҙ бирҙең,
Һаҡмар-һыуҙай оҙон толомдарым
ниңә тарап, бағып үҫтерҙең?..

Үҫеп еткәс, ек-яттар күҙенән
мине ниңә көнләп һаҡланың,
баҫҡан аҙымымды һанап барҙың,
әйткән беремдән мөн тапманың?..

Йәнем һөйгән йәрҙәр ҡаршыһына
сығарманың, әрләп, кистәрен,
эсем бошоп йырлап ебәргәндә,
"Килешмәй!" — тип ҡыуҙың хистәрем?..

Берәү менән итһәм һөйләшергә,
күҙең менән һөҙөп булыштың,
йәшлек хистәремде ситлек ҡошо
ҡылып тотҡонларға тырыштың?..

Ниңә былар, ниңә, әсәкәйем,
малдай мине һатыр өсөнмө,
йәшлегемдең аҫыл сәскәләрен
утҡа бер көн атыр өсөнмө?..

Шуның өсөн генә булһа әгәр,
әсәм, мине юҡҡа тапҡанһың,
тормош дауамыңды ҡалдырырға
үҫтергәнһең, наҙлап баҡҡанһың...

Донъялағы барса хәсрәттәрҙе
тупланым мин хәҙер, әсәйем,
аһ! — нишләйем?!. Йөрәк ярамдың
әрнеүҙәрен нисек баҫайым?..

Донъялағы барса һыҙлауҙарҙы
күтәрәм мин хәҙер, әсәйем,
аһ, иңдәрем!.. Ауыр яфаларҙан
ҡотолоу юҡ, инде нишләйем?..

Ерҙә булған барлыҡ ҡара көстәр
ябырылды миңә, әсәйем,
нисек итеп һелкеп ташлайым,
ниҙәр биреп унан ҡасайым?..

Киләсәгем дөмә-ҡараға
томаланды инде, әсәйем,
ҡалай ҡылып уны асайым,
нисек итеп ары йәшәйем?..

Кисә генә өлкән көндәшем
сәстәремдән һөйрәп тукманы,
толомом сак йолоноп сыҡманы,
толомом сак йолоноп сыҡманы...

Барғайным мин һыуға, күнәгем
ҡайтты тулмай, юлда һирпелеп —
ярҙы шуға урта көндәшем
эттән алып, эттәй типкеләп...

Еләнемде алды систереп,
калушымды алды систереп,
тышҡа унан ҡыуып сығарҙы —
торҙом өшөп, кисте еткереп...

Төн ауышып, әрһеҙ әтәстәр
таң атыуын ҡотлай башлағас,
ҡайтып төштө иҫерек “кейәү”ең
һәм ҡысҡырҙы, һүгеп: “Ҡапҡа ас!”

Астым сығып ауыр ҡапҡаһын,
бөттө хәлем ярым асҡандан.
Ғимырандың йыуан ҡамсыһы
үтте ялап ялан арҡамдан...

Ҡалманым сак арба аҫтында,
йығылыуҙан биртенде билем.
Көс-хәл менән атты туғарып
һоло биргәс, саҡ өйгә индем...

Тапманым тик көткән ялымды —
йылан ҡарсыҡ тик ҡуямы ни!
Ошаҡлап ул күптән өлгөргән —

шулай ҡылмаһа тынамы ни!

Аждаһалай яман ажғырып
ҡаршыланы һаҡаллы ирем,
сөйҙән алып элгән ҡамсыһын,
ҡайыҙланы арҡамды минең...

Һуҡҡан һайын сәсрәп ҡан сыҡты
эшләп талыҡҡан тәнкәйемдән.
Унының ошо ҡаты ҡулына
меҫкен аты түҙәме икән?..

Һушым китеп фәҡәт йығылғас,
араланы яҙанан Хоҙай...
Урынымдан тора алмайса,
аҙна буйы аунаным шулай...

Һыу биреүсе миңә булманы,
ирендәреп кипһә лә сатнап.
Аҡ бесәйем генә ултырҙы
баш осомдан китмәйсә һаҡлап...

Яҫтығымды башым аҫтынан
алды тартып көндәшем минең
һәм ятҡырҙы ҡаты таҡтаға —
аҡты тулып күҙ йәшем минең...

Көн юҡ миңә, әсәй, төн дә юҡ,
йәшәүем тик ҡиәмәт кенә.
Был яҙаға мине тартырға
тейеш ине енәйәт кенә...

Ә мин, ысыҡтай саф көйөмсә,
күрәм әҙәм күрмәгәндәрен.
Әсәй, әллә яңғыҙ балаңды
ҡарғаныңмы, күрһен, тип, барын?..

Ҡотолорға ошо яфанан
ни гиләләр эшләйем икән?
Әллә текә Һаҡмар ташынан
сөмөкәйгә төшәйем микән?..

Ҡол ҡылдығыҙ мине йәштән үк
ҡарундарҙың иң ҡарунына.

Туҡманы ул мине он өсөн,
аҙна уҙмаҫтан барыуыма...

Аттай арып эшләп йөрөһәм дә,
ултыртмайҙар табынға мине.
Үкһеҙ йәндәй, башҡа ҡуялар
ҡара аш өй яғында мине...

Үҙем бешергән аштарымдың
татый алмайым ҡашығын да.
Үлмәһен, тип, туҡландыралар
төпкө өйҙөң аш ҡалдығына...

Төнгә ҡәҙәр бушай алмайым
ҙур донъяның мәшәҡәтенән.
Ятып инде күҙем йомолһа,
уяталар һөйрәп сәсемдән...

Торамын да һыйыр һауамын —
бер көтөүҙе бер яңғыҙ үҙем.
Бармаҡтарым бөтә тумбығып,
бирһен инде Хоҙайым түҙем!

Һауған һөттө ҡуям эш итеп...
Ул бөтһә лә, эш бөтмәй миңә.
Бер сынаяҡ сәй ҙә эсалмай,
тиреҫ түгергә китәм йәнә...

Тотонамын утын ярырға —
ир яралмаҫ ҙур тумар утын.
Шунда ла юҡ рәхмәт әйтеүсе,
әрләйҙәр тик, осороп ҡотом...

Инһәм-сыҡһам, ҡара ҡойолоп
ултыралар... Яҡты йөҙ миңә
биреүсе юҡ, хатта ҡушмайҙар
көнөнә бер йылы һүҙ генә...

Йылан ояһына оҡшатып
биҙәрләнем өйҙән, "ғаилә"нән.
Ут сыҡһасы, тиеп теләйем,
ялҡын теле һуҙып мөрйәнән...

Ҡатырҙылар тамам йәнемде,

әсәкәйем, бай ҡоҙаларың.
Дуҫҡа түгел, дошманыма ла
күрһәтмәһен бай ыҙаларын...

Йәшәй шулай ҡыҙың, әсәйем,
көндәштәрҙән, ирҙән сағылып.
Үлермен дә инде мин тиҙҙән
йә имгәнеп, йәки һағынып...

Әсәкәйем, әсәкәйгенәм,
ҡыҙғанығыҙ, йәлләгеҙ мине!
Бер самауыр сәйгә булһа ла
саҡырғалап алһағыҙ ине!..

Эскәйемә бикләп зарымды
янмаҫ инем бер үҙем генә.
Моңом да күп, һағышым да күп,
бирһен хоҙай тик түҙем генә...

Суйырланып ҡатты бәгерем,
туғандарҙан, донъянан биҙҙем.
Башҡайымды йәшләй ашатҡас,
ҡарғамайса нишләйем һеҙҙе?..

Атыр микән бәхет таңҡайым,
мәңге әллә төн торор микән?
Ҡайғы-хәсрәт, таш ярсығылай,
йөрәгемде тик ҡырыр микән?..

Күрә алмай яҡты көндәрҙе,
һалҡын гүргә инермен инде.
Ҡара баҙҙа Көндө һағынып
шиңгән гөлдәй шиңермен инде...

Әсәкәйем, әсәкәйгенәм,
ҡыҙғанығыҙ, йәлләгеҙ мине!
Бер самауыр сәйгә булһа ла
саҡырғалап алһағыҙ ине!.."

Алтынсы бүлек

1

Урал буйҙарынан уралып —
бабалары тыуған төйәктән —
ошо ергә килгән башҡорттар.

Ҡалҡыу-ҡалҡыу тауҙар янында,
ҡусҡыл туғайлыҡтар шауында
Һаҡмар һыуын күргән башҡорттар.

Һылыу-һылыу аҡтирәктәрҙе,
йыуан-йыуан өйәңкеләрҙе
киҫеп ҡарағандар башҡорттар.

Һары ижауҙарға тултырып
һары балдай Һаҡмар һыуҡайын
эсеп ҡарағандар башҡорттар.

Ярһыу толпарҙарын Олобайҙа —
һутлы кәрешкәле туғайҙа
көтөп ҡарағандар башҡорттар.

Умарталарының кейәһен
асып, егәрле бал ҡорттарын
осороп ҡарағандар башҡорттар.

Киндер ептән бәйләп йәпләнгән
йәтмәләрен тымыҡ күлдәргә
төшөрөп ҡарағандар башҡорттар.

Һауалағы кейек ҡоштарҙы
тимербашаҡ осҡор уҡ менән
атып ҡарағандар башҡорттар.

Усаҡ өйөп таштан, ут яғып,
хушбуй еҫле бесән өҫтөндә
ятып ҡарағандар башҡорттар.

Ағастары булғас буралыҡ,
Һаҡмар һыуы булғас шифалыҡ,
үләндәргә болон бай булғас,
(исемен дә “Олобай” ҡушҡас!)
тупрағы шәп — ҡара май булғас;

сәскәләре — ылғый шараплы,

тын күлдәре — мыжғыу балыҡлы,
кейек-ҡошо — һимеҙ һуғымлы,
усаҡ уты — йылы, яғымлы
булғас, яратышып был ерҙе,
тамырланып донъя көтөргә
уйлағандар беҙҙең башҡорттар.

“Ҡайғы китһен, байман килһен, — тип, —
хозурлыҡта ғүмер үтһен!” — тип
йырлағандар беҙҙең башҡорттар...

Әммә шуны оноттолмай ҡалғандар:
Булһа ла шат тауҙар, урмандар,
Ҡайҙа ла шул ҡорой дармандар,
Ҡайҙа ла шул ырай дошмандар.
Шуға ла шул ҡылыс ҡайрарға
Илаһынан беҙгә ҡушҡандар, --
абайлаған шуны башҡорттар...

Тәүге нигеҙ ташын һалғас уҡ
ҡытлыҡ килгән улар башына,
батша урядниктары булып...

Тәүге бураҙнаны ярғас та
байманһыҙлыҡ килгән уларға,
батша землемерҙары булып...

Онотолған дуҫлыҡ, туғанлыҡ,
һуғышҡандар ҡанға буялып
ярты таяҡ ҡара ер өсөн...

Ҡаҙығандар тәүге ҡәберҙе
ауылдаштарынан туҡмалып
һәләк булған тәүге ир өсөн...

Тәүге йәтмә төшкән Һаҡмарға —
балыҡ һөҙөп түгел, ғәренән
батып үлгән йәш ҡыҙҙы эҙләп...

Оҙатҡандар тәүге киленде —
һөйгәненә түгел, һөймәгән
ҡап-ҡарт бабайға, ирекһеҙләп...

Сәнкем беҙҙең шулай башланған,

Сәнкем беҙҙең шулай йәшәгән...

Шул сәбәптән тиҙ онотолдо
фажиғаһы Сәлимәкәйҙең...
Күнектеләр ил һылыуының
хөшһөҙ ҡартка ҡол булыуына...

Ерҙе япҡан сүп-сар туҙымын
беренсе ҡар ҡаплап ҡуйғандай,
яңы мәшәҡәттәр аҫтында
онотолдо яҙмышы уның...

Гелән генә ҡара эшендә
ауылдаштар уны күрҙеләр,
күргән бере: “Ниңә был тиклем
ябығаһың?” — һорау бирҙеләр...

Күренмәһә, тағы оноттолар,
үҙ ҡайғыһы үҙендә бит ул
һәр бәндәнең ауыр заманда —
уларҙы кем ғәйепкә ала?..

Һәр ерекмән үҙ күкрәгендә
шундай уҡ зар, ҡайғы йөрөткәс,
яҙмыштары шундай уҡ булғас,
кем үпкәләр инде уларға?..

Бисара йән түгеп йөрөмәне
моңон-зарын, сығып кешегә.
Таба алмай ине ул форсат,
ғәйбәт һатыу түгел, ашарға...

Яҡлаусыһы ла юҡ ине шул, —
яңғыҙ башы янды ҡаңғырып...
Шулай ҙа ул ситтән бер ярҙам
көттө, өмөткәйен талдырып...

Яҙмышҡайы хәтәр ҡағытып,
иҙелһә лә бәхетһеҙлектән,
ҡуя ине уйлап кинәттән,
атыр әле бәхет таңым, тип.

Үҙ-үҙенә ҡул һалыу уйы

тоҡанһа ла хәтәр мәлдәрҙә,
төшә ине Харисы иҫенә,
алмаштырып төндө көндәргә.

"Иҫән булһа, ҡайтыр әле бер,
йолҡоп алыр мине ыҙанан!" —
тип уйлай ҙа, йәне арына
ине уның шомло уйҙарҙан...

2

Һабан бөткәс, май аҙағының
йәмле көндәрендә ҡунаҡҡа
саҡырҙылар Ғимыран байҙы
алыҫ ауылдан...
Өс ат егеп,
өс ҡатыны, үҙе тейәлеп,
йүнәлделәр һары таң менән,
Билән тауҙың билле иңенән.

Иркен сәхрәләргә сығыуы
кинәндерҙе бик Сәлимәне.
Бала саҡта йыуа йыйнаған
тау биттәрен ҡарап барҙы ул,
һәр ташта үҙ эҙен күргәндәй
тулҡынланды... Елгә яғымлы
елпелдәшкән умырзаялар
ебәк балаҫын күргәс, төшөп
йыйғыһы һәм үпкеһе килде
һөйкөмлө был күк сәскәләрҙе...

Һандуғастар сутылдай ине
ҡунып ҡурай һабаҡтарына
юл ситендә... Улар һамағы,
күккә һеңеп ҡалғандай, оҙаҡ
наҙлай ине ихлас йәндәрҙе,
яҙлыҡтырып ҡатҡан тәндәрҙе...

Көр йүгерә инеләр таңдан
һоло ашап туйынған аттар...
Туҡылдайҙар ғына тояҡтар...

Бер ҡараһаң — йыуан өйәңке

шыуа ине артҡа яныңдан,
бер ҡараһаң — һыуыр убаһы
елә ҡаршы, ашығып, алдан;

икенсегә баҡһаң — йор шишмә
аға ине йырлап артыңда,
өсөнсөгә күҙең һалғанда
төшә инең тәрән соҡорға —
шулай ҡыҙыу инеләр аттар...
Их был зарур, хозур минуттар!..

Сәлимәнең килде йырлағы,
һары һандуғаска ҡушылып,
йәмле Уралҡайы тыуҙырған
оҙон-оҙон моңло көйҙәргә.

Ҡурҡынды тик ғазраилынан,
татымаҫка, тип, ҡаты ҡулын.
(Арҡаһында ҡамсы эҙҙәре
бөтмәгәйне бит әле уның...)

Ултырҙы ул тағы бошоноп,
яңынан-яңы уттарға төшөп,
төрлө-төрлө ғәмдәрҙән өшөп,
ҡайғыларҙан, моңдарҙан шешеп...

3

Ҡунаҡ хужаһы ҙур бай ине
һәм өйөргән ине байҙарын
тирә-яктың, Ғимыран кеүек...
Йәрминкәләгенән ишлерәк
ат йыйылды ишек алдына,
шығырым тулды өйө кешегә...

Ялсылары, аҫырауҙары
йүгерешеп йөрөнөләр бары,
ҡунаҡтарға хөрмәт күрһәтеп.

Оҙон башҡорт урындығына —
күбек ҡаҙмендәрҙәр өҫтөнә
ултырҙылар аяҡ бөкләшеп...

Еҙ тас-ҡомған, иңдә аҡ һөлгө —
ҡунаҡтарҙың ҡулын сайҙырҙы
бер йәш егет... Килде һабалар —
ҡыҙлап-ҡыҙлап торған ҡымыҙлы,
килде йүкә-ағас мискәләр —
бышлап-ҡайнап торған сәм-баллы,
килде йыуан ҡорһаҡ тәпәндәр —
ireп торған һары-тос майлы,
килде тәрән-тәрән табаҡтар —
борлап-боҫланып торған ашлы...

Быуын-быуынынан туралған
һимеҙ һарыҡ иттәре килде,
бер ҡалъяһын ҡапһаң ҡанырлыҡ
ҡаҙы менән ялылар килде,
ҡорот иҙеп, ҡара борослап
һыйлыҡлаған һурпалар килде...

Был донъяның бөтә байлығы
өйөлгәйне ошо табынға,
унарлаған ялсы хеҙмәте
ҡуйылғайны ошо табынға
аш-һый итеп...
Гөштө ҡунаҡтар,
һемерҙе һәм эсте ҡунаҡтар,
һоғондорҙо, һоғондо улар,
тығындырҙы, тығынды улар...

Донъя күргән оҙон ашъяулыҡ
тирҙе яңы мәжлес тарихын
һәм урындыҡ саҡ-саҡ күтәрҙе
ауырлығын олпат табындың...

Ҡыҙышып уҡ алғас ҡунаҡтар
керештеләр уйнап-йырларға,
дөпөлдәтеп йортто бейергә,
ҡурай тауыштарын тыңларға...

Өйәҙҙәге иң шәп ҡурайсы
саҡырылған ине мәжлескә,
һыҙҙыра ла өҙҙөрә ине
ил моңдарын, һалып ут эскә...

Ҡаршы өйҙөң асып ишеген

(унда ҡатын-ҡыҙҙар табыны),
йотоп ултырҙылар бисәләр
ҡурай моңдарының ағымын...

Һаҡмар буйҙарының йырҙары,
таҡмаҡтары, оҙон көйҙәре,
көләүе һәм һулығып илауы,
дәртләнеүе, ярҙам һорауы,
уфтаныуы һәм ыңғырауы
ишетелде ҡурай тауышында...

Февралдәге буран булып та,
апрелдәге һырғаҡ булып та
олой ине ғәжәп был ҡурай...

Ер ҡандырып яуған ямғырҙай,
ил туйҙырып аҡҡан һыуҙарҙай
шаулай ине ғәжәп был ҡурай...

Һабан сыйылдауы кеүек тә,
салғы сыжылдауы кеүек тә
тауышлана ине был ҡурай...

Боғаҙына әжәл йәбешкән,
йәшәргә ныҡ ләкин тырышҡан
меҫкен йәндәй зарығып, зарығып
һағышлана ине был ҡурай...

Сәлимәнең күҙкәйҙәренән
тамсы-тамсы тамды йәштәре,
һары һағыш булып төйнәлде
бөтә уйы, бөтә хистәре.

Үҙенә бер тулыш моң булып
айырылды табын дәртенән.
Иларға, йә белмәй көлөргә,
ултырҙы ул ҡатып таш һыман.

Харис булып уның бәғере
Яра төпкөлөнән сыңланы.
Сәлимәнең һары һағышы
Харис есеменән зыңланы:

Сәлимә күңелендә Харис булып сыңлаған ҡурай моңо:

“Йәмле Уралҡайҙың буйында
Башҡортостан тигән бер ил бар.
Үҫә унда күккә терәлеп
кейеккә бай ҡусҡыл урмандар.

Сағылдарға күбек сәсрәтеп
аға көмөш йырлы шишмәләр,
муйыл муйындары, әүешеп,
зифа ярҙан шәрбәт эсәләр.

Диңгеҙҙәй киң болондарында
йөрөй утлап һимеҙ йылҡылар,
аҡ тирмәләр ҡороп, йәйләүгә
сыға унда хозур, мыҡтылар.

Уттай унда Ҡояш ҡыҙҙыра,
тоҙланып тир ҡата арҡаға...
Тормошҡайы әммә егеттең
бармай алға, күпме тартһа ла...

Көндөҙөн — эш “аһ!”ы, кистәрен
ҡурай моңо өҙә үҙәгең.
Көләм тиһәң — унда илайһың,
Ә илайым тиһәң — көләһең...

Шул гәжәйеп башҡорт ерендә
мохтажлыкта тыуып үҫтем мин,
етем ҡалып ата-әсәнән,
ете йәштән көтөү көттөм мин.

Өҫ-башҡайым епкә туйманы —
йыртыҡ сәкмән кейеп йөрөнөм.
Ҡышҡа керһәм — туңды аяғым,
тешем-тешкә теймәй өшөнөм...

“Балаҡайым!” тиеп һөйөүсе
күрмәнем шул сабый саҡтан уҡ.
Донъям мине ҡаҡты, ситнәтте,
булманы һис кемем яҡларлыҡ...

Ваҡытында тамаҡ туймайса,
ҡоро-һары ҡабып йөрөнөм.
Ауыр эшләп хәлем бөткәнгә,
тора торғас йығыла инем...

Ыҙаланып шулай үҫтем мин,
яҙманы тик рәхәт күрергә.
Ун туғыҙым еткәс, бығаулап
оҙаттылар мине Себергә...

Ашанылар йәп-йәш башымды
батша түрәләре, ағайым.
Хәҙер инде ҡайҙа барайым,
хәҙер инде кемгә ярайым?!."

(Ҡурай телен шулай аңланы
көйҙәр ағымынан Сәлимә.
Моңло башын эйеп һыҡтаны
Һәм уйланы шулай Сәлимә:
"Юҡ, иларға миңә кәрәктер,
юҡ, иларға миңә кәрәктер!.."
Һәм иланы, һулығып, Сәлимә...)

"...Нисәмә йыл ерҙә һәм быуат
үткән булһа, шундай уҡ ғүмер
Башҡортостан ере үткәргән.
Данланған да бында кешеләр,
ҡанланған да бында кешеләр,
золомон да, игелеген дә —
бөтәһен тиң ерем күтәргән.

Әллә нисә тапҡыр был ерҙе
Ҡанға мансып баҫып ингәндәр,
"Түңкәрелһен, бөтһөн!" — тигәндәр
әллә нисә тапҡыр был илде...

Батыр халыҡ — башҡорт улдары
күтәрелгән яуға, ил һаҡлап.
Бирелмәгән, артҡа сикмәгән,
үлһә — үлгән ерен ҡосаҡлап!..

Көл ителгән, бөлгән ауылдар
торғоҙолған йәнә яу киткәс.

Ҡорбандарҙан ҡалған урынға
ирҙәр тыуған яңы — һан етмәҫ!..

Һәм йәшәгән халҡым туҡталмай,
йәшәй һаман, йәшәр алда ла!
Ғүмер бирһә аҫыл ирҙәргә,
бирешмәҫ ил дауҙа, яуҙа ла!”

(Ҡурай телен шулай аңланы
Сәлимә... Дәрт тойоп уйланы:
“Юҡ, йырларға миңә кәрәктер,
юҡ, йырларға миңә кәрәктер!..”)

Ҡаршы өйҙән – асыҡ ишектән
ҡурайсы йыш ҡарап ултырҙы
уйсан Сәлимәнең яғына,
“уға бир” тип бер хат тотторҙо,
бер малайҙы ымлап алды ла.

“Юлбаҫар»ға икән булышсы
был ҡурайсы... Төйнәп килтергән
Сәлимәгә Харисынан хат...
Их, Сәлимә нисек булды шат!..

Яҙған егет унда үҙенең
ҡайҙа булып, ҡайҙа йөрөүен
һәм күп итеп сәләм күндергән,
“Онотмамын мәңге мин!” тигән...

Мәжлестәге көллө кешеләр
иҫереп үк киткән инеләр,
шул сәбәпле һис кем һиҙмәне
Сәлимәне сөйгән ғилләне...

Әйтерһең дә, тыуҙы яңынан:
елкенде ныҡ, илау һуңынан.
Әйтерһең дә, һаман ҡыҙ ғына,
Ҡыҙ күңеле – утлы ҡуҙ ғына.

Ҡушып йомшаҡ бәрхәт тауышын,
ҡурай менән китте ярышып,
кинәнделәр ҡыҙ ҙа, ҡурай ҙа, —
аптыраны халыҡ былайға...

Бейеү таҡмаҡтарын һыҙғанда,
тыбырсынды ҡапыл һәр бәндә,
ебәргәндәй йотоп утлы ҡуҙ...
Шартылдатып бармаҡ, беҙҙең ҡыҙ,
тауис һымаҡ баҫып илпәтле,
ҡунаҡтарға ташлап күҙ дәртле,
төштө бейергә... Иҙән генә
атты аптырап түҙгәненә...

...Ашау-эсеү, бейеүҙән ҡанып
сыҡты өйҙән ҡайтырға халыҡ,
обозланып теҙелде аттар —
әйтерһең дә, ағылды Һаҡмар...

4

Ҡайтышлайы, ярһып, Ғимыран
Сәлимәне туҡмай башланы.
"Ниңә йырланың, ник бейенең?!" —
тип екереп эшен хасланы.

Тойҙо үҙен әллә егет тип,
эсеп алғас... Көнләү тешләне
ҡыу йөрәген... Ат урынына
Сәлимәнән ҡамсы төшмәне...

Күлдәктәрен йыртып, өҙгөләп
бөтөрҙө ул йәш бисәһенең.
Имән бармаҡтары, борғолап,
ҡара яндырҙы көллө тәнен...

Йәнәш ылауҙарҙа көндәштәр
кинәнделәр ҡол илауынан.
Яй атлатып атты барҙылар,
ләззәтләнеп йән һыҙлауынан...

Сәлимәнең һәр йәш тамсыһы
шарап ине улар йәненә,
ғазапланыуҙары — нәҡ наҙлау,
һөйөп-иркәләү кеүек кенә...

Ҡарт көндәше күсеп ултырҙы
улар арбаһына... Бергәләп

тотондолар ҡолдо ярырға...
Уҙған саҡта соҡор эргәләп,

Ҡарсыҡ ҡарыулаған Ғимыран
ғәйрәтләнеп тамам ҡоторҙо...
Һәм шул тәрән соҡор төбөнә
бәхетһеҙҙе төртөп осорҙо...

Юртып-юртып китте ылауҙар,
тәгәрмәстәр генә жыйланы.
Әҙәм буйы етмәç тәрәндә
Сәлимәкәй аунап иланы...

Текә ине төкөтмәләре
был төрмәнең... Төптә өйөлгән
йомшаҡ ҡомға йығылып ҡына
имгәнмәне... бер ҡат кейемдән

төнө буйы өшөп үткәрҙе
сәғәттәрен еүеш мөйөштә.
Шапылдашып ҙур-ҙур баҡалар
Һикереште... Алйып был эштән,

янтайғайны ситкә, ерәнеп,
тапмаммы, тип, арыу урынды,
ям төбөндә сереп яҡкан ат
үләкçәһенә ҡул орондо...

Тын алғыһыҙ һаçы һауанан
быуылды ул... Шомлоҡ ҡуйырҙы...
Сәлимәгә һалҡын ҡәбергә
барып кергән кеүек тойолдо.

Ҡото осоп ҡосаҡланы ла
тубыҡтарын, шулай йомолоп
ултырҙы ул төнө буйына,
илай-илай һулығып-һулығып...

Таң алдынан килде бүреләр
улъя һиҙеп, буғай, соҡорға.
Соҡор ҡырыйында теҙелеп,
ултырҙылар һуҙып олорға.

Ҡуҙҙай янды ҡомһоҙ күҙҙәре,

аҙауҙары аҙғын киршәлеп.
Тырнаһалар ярһып, саң-туҙан
Сәлимәгә төштө ишелеп.

“Һуштан яҙһам ине ошонда!..” —
тип теләне, ҡурҡып, Сәлимә.
Ҡалды аңы ләкин янында,
сығыр-сыҡмаҫ ҡына йәнендә...

Әмәлдәре башҡа булмағас,
йыр йырларға һуҙып кереште.
Шым булдылар уҫал бүреләр,
ғәжәп ҡылып, буғай, был эште...

Ултырҙылар ҡатып, ҡымшанмай,
көйҙән ләззәт йәнгә бар кеүек.
Таң атҡансы йырсы тамағы
бөттө тамам, кипте ҡарлығып;
йырланы ул һуңғы көсөнөң
һуңғы көсәнеүен бар ҡылып...

...Ҡапыл мылтыҡ өҫтә шартланы,
туҡылданы ат тояҡтары.
Өйөрөлөп ҡомһоҙ бүреләр
тау артына саптылар бары.

Ике һыбай, ырғып, эйәрҙән
төштө шомло соҡор ситенә.
Торҙо һуҙып арҡан береһе,
уҙҙы бере гүрҙең төбөнә.

Хәлдән тайған йәп-йәш һылыуҙы
сығарҙылар өҫкә күтәреп
һәм ул саңлы арба юлынан
китте ҡайтып өйгә, һөйрәлеп...

5

Сәлимәнең ҡурҡып иҙелгән
күңеленә бирҙе һынылыш
был ваҡиға... Инде иренән
шөрләмәне хатта яңылыш!

...Янған саҡта ҡуйы урмандар
унда ҡалған кейек-хайуандар,
сығыу юлы бүтән булмағас,
ташланалар бит ут өҫтөнә...

Күбәүҙәре шунда һөрлөгөп
ятып ҡала янып уларҙың,
тәүәккәлдәр ләкин сығалар
бешеп-көйөп иркен аҡланға
һәм ташланып һалҡын йылғаға,
яраларын һыуға йыуалар...

Шуның кеүек, беҙҙең Сәлимә
ҡылды ҡарар утҡа барырға,
киләсәге өсөн бөгөнөн
бизмән табағына һалырға...

Ҡайтты ҡыҫып тешен асыуҙан,
типте дарҫлап ярһыу йөрәге.
Ҡояш байытырға ултырып
ҡалды әрәмәлә, инмәне

ауылға ул... Шау-шоу баҫылғас,
алынғас шәм моңһоу өйҙәргә,
китте боҫоп кәртә артынан,
ҡара көстөң ҡонон шәйләргә...

Аласыҡта кеше юҡ ине,
алды инеп шырпы, кәрәсин,
байҙың келәттәрен “суҡырға”
ебәрҙе ул “ҡыҙыл әтәс”ен...
Утҡа тапшырҙы үс-нәфрәтен...

Сытыр-сытыр көлөп-ҡыуанып
ялҡын теле менде ҡыйыҡҡа,
береһенән икенсеһенә...
сәләм биреп өсөнсөһөнә...

Ҡарунланып йыйған байлығын
“ҡыҙыл әтәс” ялмай башланы
Ғимырандың...Ҡара һағыҙҙай
һөрөм-төтөн күкте ҡапланы...

Фәҡәт эске күлдәк-ыштандан

сыҡты дөрөп шашҡан Ғимыран
һәм сарбайлап һөрән ташланы...
Күрше-күлән, күнәк-һыу тотоп,
сыулап йүгерешә башланы...

Ә был ваҡыт беҙҙең Сәлимә
шәп-шәп атлап китеп бара ине
тау артына урман юлынан.
Төйөнө юҡ ине ҡулында,
еләне юҡ ине иңендә, —
әйләнде ул яҙмыш ҡолона...

Юҫыҡҡайы ҡайҙа илтерен
белмәй ине әле, тик: “Аллам,
күрһәт йәрем йөрөгән ерҙәрен!” —
тип шыбырҙай ине, тапшырып
ҡара төнгә йөрәк серҙәрен...

Ай юҡ ине, яҡты йондоҙҙар
ҡапланғайны ҡара болотҡа.
Сыртлап сыбыҡ һынһа, йөрәге
сатнай кеүек тойолдо уға.

Хәтәр минуттарҙа, тылсымдай,
Харисының хатын баҫа ине
йөрәк тәңгәленә... һәм Хоҙай
һуҡмаҡтарҙан юл аса ине...

Оҙаҡ, оҙаҡ шулай барҙы ул
һөйөүенән табып ҡыйыулыҡ.
Үләндәргә ысыҡ ҡунғанда
хәл алды ул ергә йығылып...

Аҫыл ҡоштар һайрап ебәргәс,
йылы нурын Ҡояш төшөргәс,
йылынды һәм тынысланды ул.

Терәп башын тубыҡтарына,
сумды, яйлап, сихри серемгә,
тылсымланып Урал моңона...

Һәм күренде уға төш: хәрби
ыҫтан ҡуйы урман ҡуйынында;
ирҙәр баштан-аяҡ ҡораллы

ултыралар усаҡ янында
аш бешереп... Лапаҫ аҫтынан
сыға һыҙылып бер моң ағышы —
йырмы инде, әллә илаумы,
әллә теге ҡурай тауышы?..

Усаҡ теле дөрләп киткәндә
Яугирҙәрҙең йөҙө йәнләнә,
улар араһынан һөйгәне
йөҙөн эҙләй, түҙмәй, Сәлимә...

Таба алмай тик, күпме генә
уҡталһа ла, күҙ талдырһа ла:
бөтәһе бер төҫлө был ирҙәр
һәм ағастай хәрәкәтһеҙҙәр...

Тупылдашып бына салына
тояҡ таҡматары йыраҡтан,
һыбайлылар килеп етәләр,
усаҡ эргәһенә берайҡан.

Күрә ҡапыл йәрен Сәлимә
улар араһында... Ҡысҡырам,
тип көсәнһә — сыҡмай тауышы,
һуҙһа ҡулын — ҡуҙғалмай ҡулы,
йүгерәйем, тиһә — аяҡтар
гер булғандар...
"Аһ Аллам, Аллам!" —
тип илерә-тилерә тамам...

Абайлай һәм Харис, ниһәйәт,
килә башлай уның янына.
Эй, шатлана һылыу, ҡыуана!..

Еткәс кенә ләкин әйләнә
Ғимыранға Харис... Ҡамсыһын
сажылдатып уҫал һуға ул,
сәсрәтеп тә ал ҡан тамсыһын...

...Ауыртыуҙан шашып, Сәлимә
асһа күҙен... ҡат-ҡат сыбыртҡы
төшә һаман уның тәненә...
Елегенә етә, йәненә...

Ике атлы ике яғынан
яра уны тиргә мансылып:
иçерек Низамый береһе,
береһе — Ғимыран ялсыһы.

Ҡайҙа ғына инеп китергә,
ҡотолорға белмәй Сәлимә.
Күлдәккәйе бөтә тетелеп,
буй-буй яра ята тәненә.

Һыуһындарын шулай ҡандырғас,
арҡанлайҙар ҡолдо муйынынан
аҙғын малдай... тағып эйәргә,
йүгертәләр урман юлынан.

Ярты юлда үҙе Ғимыран
ҡаршы ала, килеп, уларҙы.
Сәлимәне муйын бауынан
тәртәһенә тағып, ул тағы

ҡайыш сыбыртҡыһын шартлатып
яра-яра ҡыуа улъяны
атҡа йәнәшәләп... Юл саңы
менән болғанып ҡала ҡаны
Сәлимәнең яраларынан...
Ҡан тама күҙ ҡараларынан...

Тәртә янлап, һатлыҡ ялсылар
әлһерәгән эттәй сабалар,
Ғимырандың ҡулы талғанда
ҡамсы эшен тиҙ үк алалар...

Сәлимәне илтеп яптылар
таш келәткә... Һәм мулла менән
кәңәшләште оҙаҡ Ғимыран
мәкерле ниәте хаҡында...
Йәш бисәһен алмаштырырға
бармаҡ битендәй бер алтынға...

Тап шул юлы Сәнкем ауылында
Тоҙтүбәгә үтеп барыусы
туҡталғайны бер ҙур кар(а)уан.
Каруандағы аҙай-ҡаҙаҡҡа
ебәрҙеләр һатып ҡоллоҡҡа

Сәлимәне мәңге-мәңгегә
мулла менән муслы Ғимыран...

6

Таң-иртәнән тороп, кар(а)уан
ҡаҙаҡ далаһына юл тотто.
Дөйә үркәсенә ҡаҙағы
Сәлимәне бәйләп ултыртты.

Дың-дың итеп баҡыр бутылдар
дыңғылдауы ҡалды һүрелеп...
Күҙ йәштәрен йотоп, Сәлимә
баҡты артҡа, үрелеп-үрелеп...

Бала саҡтарында һөйөнөп
үҫкән яландарҙың күркәмен
хәтерендә мәңге-мәңгегә
ҡалдырғыһы килде һәм тәмен

елдәренең килде татыйһы...
Аяҡ-ҡулдар ләкин бәйләүле,
бөркәтелгән сәкмән башына,
һаҡлай арттан ҡаҙаҡ-йәйәүле...

Китте шулай ауыл һылыуы
илкәйенән, көсләп һатылып,
ҡомло ҡаҙаҡ далаларына,
гүзәл Уралҡайҙан айырылып.

"Өн түгелдер, яман төшөмдөр..." —
тип һыҡтаны, һис ышанмай ул
күрмешенә... Әммә киреһен
дөрөҫләне каруан, саңлы юл...

"Ауылҡайым, иҫән бул инде,
Һаҡмарҡайым, бәхил бул инде!
Сит илдәргә китте башҡайым —
юғалыуым, ахыры, шул инде..."

Мансылғандай тоҙға, йөрәге
әрнеп уның янды ла янды,
ел өшкөткән таңғы ысыҡтай

күҙ йәшкәйе тамды ла тамды...

(Беренсе китап бөттө).

Балтиҡ хәрби-диңгеҙ флоты, Кронштадт -- Таллин, 1953.
“Андриан Зосимов” исемле мина траллағыс карап,
9.09. — 27.11.1955. 22.01.1956.

II
КИТАП

Беренсе бүлек

Урал тауы һәм башҡорт

I

Урал тауы! Башҡорт тарихын
һинең исем билдәләй микән?
Әллә һинең исемең башҡорт
тарихынан билдәләнәме?!.

Урал — башҡорт, йә башҡорт — Урал,
бер туғандар, бергә тыуғандар —
икеһен тиң тарих иш итеп
нурландырған күп быуаттарға!

Булған заман, Урал тауының
төптәрендә уттар ҡайнаған,
был уттарҙан таштар ирегән
лаваланып... Һәм шул ҡыҙыулыҡ
сығыу юлы үҙенә эҙләгән...

Ләкин мәғрур гранит ҡаялар
бирмәгән юл көслө уттарға:
тоташланып таш-көп ҡаплаған
Урал-тауҙың яҫы маңлайын,
эстә янған уттар ҡыҙыуын
һиҙҙертмәйсә улар һаҡлаған.
Йыйырсыҡтар фәҡәт һырланып

бирғәндәр төҫ был ҡарт маңлайға...

Урал тауы шулай ҡартайған, —
эстән янып аҡрын сүккән ул.
Ҡасандыр күк иңен айҡатып
болоттарҙы сөйгән түбәләр
оноҡкандар маңлайҙарында
таңдар ҡунып, төндәр йоҡлаған,
Ҡояш нурҙарына йылтлаған
күңелле һәм хөр замандарҙы...

Тәрән йоҡо баҫҡан тауҙарҙы —
хәлһеҙ улар һуҙылып ятҡандар.
Емерелгән сал ҡаяларға
бөркөттәрен оялатҡандар,
имәндәргә ерлек бирғәндәр,
мамыҡ мүктәргә күмелгәндәр,
көмөш йырлы саф шишмәләрҙән
йыуҙыртҡандар таш итәктәрен...

Шунан Урал ҡаяларына
әҙәм балаһы үрмәләгән,
суйырҙарҙы тәү ҡат ҡуҙғалтҡан,
уның яланғас үксәләре,
тәү ҡат тапап үткән мүктәрҙе,
ҡыуаҡтарҙы тәү ҡат ҡайшарған...

Ҡайҙа — тирен, ҡайҙа — таш йыртмыш
табанының ҡанын тамыҙып,
ҡырағай ергә тәүге эҙҙәрҙе
үткән һалып әҙәм балаһы...

Ҡунаҡ булып түгел, иш булып,
хужа булып йөрөгән ул бында,
сөнки “ҡайҙан” үҙенең “килгәнен”
белмәгән ул... Уның хәтере
Уралдыҡы менән тиң булған —
белмәгән ул сит яҡ һәм унан
күсеп килеү кеүек тойғоно...

Былдай ғәмәл булған уға ят,
сөнки күҙе тәү ҡат асылып,
таный башлағандан донъяны,
ошо мәғрур бейек тауҙарҙы,

ошо ылыҫлы урмандарҙы,
ошо пак һыулы йылғаларҙы
һәм Күк көмбәҙенең тик ошо
йондоҙҙарын ғына күргән ул,
һәм ирәүән ошо еренең
бер туғаны итеп һиҙгән ул
үҙен... “Урал менән бер сорҙа,
бергә тыуғанмын” тип йөрөгән ул...

Һәм йәшәгән әҙәм балаһы
һөйөп ҡая ташлы тауҙарын.
Суйыр һуғып, таштың эсенән
ут алған ул ит бешерергә
һәм шул утта ташты иретеп,
баҡырҙан уҡ, балта яһаған,
ул балтаны ышҡып ҡайраған
шул таштарға... Һәм шул таштарҙан
ҡорған йортон... Ошо ташлыҡтар
араһында үҫкән урманда
таба торған булған аҙығын...

Көнө еткән — әҙәм балаһы
олоғайған... Инде донъяның
әүәл танылмаған нурҙарын
таный башлаған ул...
Шүлгәнташ
мәмерйәһен — изге таш йортон, —
мамонт ҡанын ҡыҙыл балсыҡҡа
иҙеп яһалған шалы менән
биҙәп, һүрәтләгән ҡаяға,
сағыулатып, хоҙаййәндәрен...

Уйланған ул әҙәм... Көн һайын
яңы серҙәр уға асылған,
аҡылы уның һаман ныгынған
һәм, бил быуып, ышаныс менән
башлаған ул аҙым тарихҡа...
Киләсәккә, тигән тарафҡа...

Салт булған был әҙәм балаһы
ауаздарға... Туған тауының
таштарында ел һыҙғырыуын,
ағастарының шаулашыуын,
ҡамыштарының илашыуын,

ыуҙарының бышылдашыуын,
тулҡындарҙың супылдашыуын —
бөтә, бөтә булған тауышты,
бөтә, бөтә булған һағышты
бөртөкләп һәм тослап йыйнаған
үҙенең салт ҡолаҡтарына...
Мейеһенең улаҡтарына...

Һәм бойорған уға йөрәге
ҡайтарырға был ауаздарҙы
уҡмаштырып, көр аһәңләтеп
тыуҙырыусыһына үҙенең...

Ҡырҡып алған әҙәм балаһы
шыма көпшә Урал буйынан.
Көпшә-көпкә ҡыҫтап тултырған
тауыштарҙың хөр ҡуйыртмағын.

Ер-күктәрҙе серле тибрәтеп
илаһи моң-ауаз ағылған
донъяға шул көпшә эсенән
тылсымлатып урман, ҡырҙарын...

Һәм тәбиғәт, һалып кәпәсен,
түбән эйгән ғорур, сал башын
әҙәм балаһының ҡаршында...
Ҡурай моңо тыуған тап шунда...

Был дәүерҙә инде “башҡорт” тип
танығандар әҙәм балаһын.
Тарих өйөрмәһе эсенән
быуаттарҙың йырып кәртәһен,
ошо исем менән барырға
тейеш булған әҙәм балаһы
дәүерҙәрҙең алыҫ таңына...
Башҡортлоғон төйөп ҡанына...

II

Урал тауы янар уттарын
тышҡа атмай йомоп ҡалдырған,
таш булғанға күрә есеме...
Тау булғанға күрә исеме...

Ә башҡорттоң янар уттары
ҡурай буйлап тышҡа ағылған,
һүнмәгән ут, һаман ҡабынған...

Тормош зары, баҫҡынсылары
үртәп уны һаман торғандар,
уттар йөрәккә йыйылғандар
һәм көрәйткән башҡорт ҡурайын
йөрәк кәре... Ҡылыс, ялтлатып,
күтәргән ул башы өҫтөнә...
Түҙә алыр икән кем генә!..

Елдәр менән ҡуша елеүсе
арғымағын уттай дөндөртөп
сапҡан яуға... Дошмандарының
ҡыйған башын Урал ҡылысы,
ҡанға ҡанған ерҙең һәр осо —
ек ҡанына, башҡорт ҡанына...
Ебәрмәйсә екте янына...

башҡорт ҡаны ләкин күберәк
аҡҡан унда... ҡуҙҙы үҙ ҡаны
менән һүндергәндәр...
Ҡурайҙан
моңдар тағы гөжләй башлаған,
йөрәктәрҙе өтөп ялҡынға,
бығауланған ирек хаҡында,
зар илаған халыҡ хаҡында...

Моңдар, мең ҡат бергә тупланып,
моңһоҙҙарҙың йәнен фашлаған,
башҡорт атҡа йәнә атланған,
алмас ҡылыс йәнә ялтлаған,
янар уттар башҡорт йәненән
күкрәп сығып, яуға саҡырған...

Йөрөгән был янғын яндырып
был халыҡтың ҡыйыу йөрәген.
Күп быуаттар буйы тарихты
ут һәм ҡанға мансып дөрләгән
Башҡортостан ере өҫтөндә!
Ҡылыс һурған хатта меҫкендәр!..

Яңы быуын килгән, иҫкеһе
киткән биреп уға уттарын,
ҡылыстарын, ярһыу аттарын...

Алмашынған шулай быуындар,
ләкин улар, ҡылып аманат,
ҡалдырмаһалар ҙа яманат,
ысын ирек, байман йәшәйеш
китә алмағандар тапшырып...
Йөрәкте тик һаман яндырып,
тик шул дөрләп торған ут ҡына
мираҫланған Урал халҡына...

Быуындарҙы был ут ҡыҫтаған
һаман, һаман изге көрәшкә!
Башҡорттарҙы быға у ҡыҫымын
өҙөп ташларға гел өндәшкән.

Ике башлы ҡоҙғон өҙлөкһөҙ
башҡорт эс-бауырын суҡыған...
....

Сәнкем-Биктимер, 1957.

(Билдәле сәбәптәр арҡаһында яҙылмай өҙөлөп ҡалды).